

CIVILIA

Odborná revue pro didaktiku
společenských věd

Média o médiích: Jak česká média informují
o problematice médií

Jan PODZIMEK

Vybrané aspekty participačnej kultúry
v internetovom prostredí na príklade fenoménu
„cancel culture”

Andrea OLEJÁROVÁ

Protinacistický odboj v období 2. světové války
jako problém historie a identity evropských
národů

Pavel KOPEČEK

Pavel Krákora: Formování občanské
společnosti v podmínkách střední Moravy
druhé poloviny 19. století a politické stranictví

Lubomír Vojtěch BAAR

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2021

Ročník 12 | Číslo 2

CIVILIA: odborná revue pro didaktiku společenských věd
Ročník 12, číslo 2

Mezinárodní redakční rada:

prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc. (Univerzita Karlova v Praze),
prof. Dr. Bertina Degner (Pedagogice Hochschule Heidelberg)
doc. PhDr. Blažena Gracová, CSc. (Ostravská univerzita v Ostravě),
prof. PhDr. František Mezihorák, CSc., Dr.h.c. (emeritní profesor Univerzita
Palackého v Olomouci),
doc. PhDr. Karel Konečný, CSc. (Univerzita Palackého v Olomouci),
doc. PhDr. Denisa Labischová, Ph.D. (Ostravská univerzita v Ostravě),
doc. PhDr. et PaedDr. Marcel Lyncényi, Ph.D. (Trenčianska univerzita Alexan-
dra Dubčeka v Trenčíně, SVK),
prof. PhDr. Erik Mistrík, CSc. (Univerzita Komenského v Bratislavě, SVK),
prof. PhDr. Josef Oborný, Ph.D. (Univerzita Komenského v Bratislavě, SVK),
doc. Mgr. Tomáš Jarmara, Ph.D. (Ostravská univerzita v Ostravě),
doc. Mgr. Antonín Staněk, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci),
dr. hab. Małgorzata Świder (Uniwersytet Pedagogiczny Im. Komisji edukacji
narodowej w Krakowie, POL),
dr. hab. Aleksandra Trzcielińska-Polus (prof. Uniwersytetu Opolskiego, POL),
prof. PaedDr., Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,
v.v.i.),
dr. habil. Péter Varnágy (Pécsi Tudományegyetem, HUN).

Odpovědný redaktor: Mgr. Pavel Krákora, Ph.D.

Technický redaktor: Martin Ďásek

Pro Univerzitu Palackého v Olomouci vydalo Nakladatelství Epoque, s. r. o.,
Praha 2021

Vychází dvakrát ročně

Reg. č. : MK ČR E 19778

ISSN 1805-3963

Obsah

<i>Jan PODZIMEK: Média o médiích: Jak česká média informují o problematice médií</i>	<i>4</i>
<i>Andrea OLEJÁROVÁ: Vybrané aspekty participačnej kultúry v internetovom prostredí na príklade fenoménu „cancel culture“</i>	<i>19</i>
<i>Marcela OTAVOVÁ, Barbora DOSKOČILOVÁ, Denisa WINDSOROVÁ, Barbora PUTNOVÁ: Aspekty rozvoje žákova potenciálu v konstruktivistickém pojetí edukačního procesu.</i>	<i>30</i>
<i>Pavel KOPEČEK: Protinacistický odboj v období 2. světové války jako problém historie a identity evropských národů</i>	<i>49</i>
<i>Michal UHRIN: Teaching Ethnology and Ethnography during Global Pandemic: Few Remarks from Slovakia</i>	<i>59</i>
<i>Miroslav LANGER: Možnosti a limity kvantitativní analýzy zpravodajských hodnot: aplikace na sportovní žurnalistiku</i>	<i>68</i>
<i>BAAR, Lubomír Vojtěch: RECENZE</i>	
<i>KRÁKORA, Pavel: Formování občanské společnosti v podmínkách střední Moravy druhé poloviny 19. století a politické stranictví. Praha: Nakladatelství Epoque, 2021, 464 s.</i>	

Média o médiích: Jak česká média informují o problematice médií

Jan PODZIMEK

Media on the media: How do the Czech media inform about the media issues

Abstract: The study is focused on how the contemporary Czech media inform about media issues. The research sample is based on keywords related to crucial issues (e.g., disinformation), standards of the journalist profession, and legislative measures. Owing to the application of the discourse analysis, we managed not only to describe the discussed topics but also to explore many hidden aspects characteristic for the contemporary situation of this discourse: from narrative framing and semantic definition of some terms to unspoken presumptions, which are taken for granted. The study has also discovered a change in using the terms *disinformation*, *fake news*, and *hoax*.

Key Words: Media education, Media literacy, Disinformation, Fake news, Discourse analysis

Úvod

Dezinformace, fake news, objektivita, kodexy, mediální rady – zorientovat se v problematice médií je pro současné diváky, posluchače či čtenáře náročné. Zvyšování mediální gramotnosti má mnoho podob:

zavádění mediální výchovy do škol se však zatím týká jen malé části populace, a tak největším prostředkem osvěty zůstávají právě média. Cílem výzkumu bylo zjistit, jak současná česká média informují o problematice médií.

1 Metoda

K realizaci výzkumného záměru byla použita analýza diskurzu, neboť výzkumnou otázku lze označit za snahu o rekonstrukci specifického mediálního diskurzu. V rámci nastavení metody bylo nutné určit kritéria pro výběr vzorku a specifikovat druh analýzy diskurzu a jeho konkrétní aplikaci.

1.1 Výběr vzorku

Abychom vybrali klíčová slova reprezentující problematiku médií v dostatečné šíři, zaměřili jsme se na tři oblasti. První tvoří nepravdivé či manipulativní informace; sem patří klíčová slova: dezinformace, fake news a hoax. Druhou oblastí jsou standardy novinářské práce; sem patří objektivita a kodex. Třetí oblastí je legislativa, jež souvisí i s regulačními orgány; sem patří: Zákon č. 231/2001 Sb., o provozování rozhlasového a televizního vysílání a o změně dalších zákonů, Zákon č. 483/1991 Sb., o České televizi, Zákon č. 484/1991 Sb., o Českém rozhlasu a RRTV. Klíčová slova byla vyhledávána ve všech pádech a zákony byly hledány nadvakrát: nejprve skrze číslo zákona, poté skrze jeho zkrácený název.

Zkoumaný vzorek tvořily televize ČT24, CNN Prima News a TV Nova, rozhlasové programy ČRo Dvojka a ČRo Plus a zpravodajské weby DVTV a Seznam.cz TV. Tištěné noviny zařazeny nebyly mj. proto, že nás v případě publicistiky zajímalo i chování moderátorů, které se na tištěném rozhovoru posuzuje hůře než na audio či videozáznamu.¹

Z vybraných médií byly pomocí databáze Newton Media Monitoring získány texty obsahující alespoň jedno z uvedených klíčových slov. Zkoumané období bylo 1. 1. 2021 – 24. 8. 2021. Po očištění od nerelevantních textů (zejm. u slova „kodex“) tvořilo zkoumaný vzorek 49 textů.

1.2 Analýza diskurzu

V oblasti analýzy diskurzu existuje řada teoretických pojetí, analytických přístupů i vymezení pojmu „diskurz“ (viz Schneiderová 2015, Weiss & Wodak 2003, Caldas-Coulthard & Coulthard 2003). S přihlédnutím k výzkumnému záměru považujeme za nejvhodnější přístup Jamese Paula Geeho, jehož definice diskurzu zní takto: „*Diskurzy jsou způsoby provádění a rozlišování různých druhů sociálně situovaných a významných identit skrze používání jazyka spojeného s charakteristickými druhy jednání, interakce, přesvědčení, hodnot a používání různých druhů předmětů [...], nástrojů a technologií v součinnosti s ostatními lidmi.*“ (Gee, 2014, s. 156–157)

Diskurz tedy nezahrnuje jen diskutovaná témata a způsob jejich uchopení, ale i celý hodnotový systém, z něhož vychází komunikace a jednání. Van Leeuwen toto pojetí nazývá „foucaultovským“ (2008, s. 6) a diskurz v něm má povahu „*sociálně konstruované znalosti určitého aspektu reality*“ (Leeuwen, 2005, s. 94). Povaha diskurzu je dána sumou již řečeného, a naopak to, co je v rámci diskurzu pronášeno, je z hlediska obsahových i formálních vlastností určováno povahou diskurzu. Tuto skutečnost dobře vystihuje Faircloughův koncept rámcování diskurzu. V rámci něho jsou texty součástí diskurzivních praxí, které jsou součástí sociálních praxí (Fairclough, 1993, s. 71–73). Vztah mezi těmito rovinami je komplexní a obousměrný.

Aby bylo možné diskurz analyzovat, je nutné vědět, jakým způsobem a v jakých rovinách můžeme uchopit jeho jednotlivé prvky. J. P. Gee (2005) uvádí šest základních rovin diskurzu; jsou jimi: 1. jazyk, 2. intertextualita, 3. narativ, 4. diskurzivní modely, 5. diskuze, 6. diskurzy. Pro analýzu těchto rovin, a tedy i celého diskurzu, byly využity různé dílčí koncepty, jež pod ně spadají, jako jsou zkoumání sémantiky, rétoriky, poetiky, implikací a presupozic (Eco, 2004), aluzí, hodnotových systémů, narativních prvků a další.

2 Analýza

Přestože se jedná o kvalitativní výzkum, je nutné zmínit i dva kvantitativní aspekty. Tím prvním je zastoupení problematiky médií na jednotlivých programech, jež bylo silně nerovnoměrné:

Tabulka č. 1: Podíl jednotlivých programů na zkoumaném vzorku

Programy	#	%
ČT24	24	49
ČRo Plus	12	24
DVTV	7	14
ČRo Dvojka	4	8
TV Nova	2	4
CNN Prima News	0	0
Seznam.cz TV	0	0

Vidíme, že 81 % veškerého informování o problematice médií vykonávají veřejnoprávní média. Přestože studie nebyla nastavena pro kvantitativní výzkum, rozdíl je natolik zásadní, že je potřeba na něj upozornit. V tomto ohledu je nutné dodat, že přispívat k mediální gramotnosti a výchově není zákonnou povinností provozovatelů s licenci ani provozovatelů ze zákona (tj. veřejnoprávních). V souladu s § 6 odst. 1 písm. i) zákona č. 231/2001 Sb. žádá Rada pro rozhlasové a televizní vysílání po provozovatelích s licenci i ze zákona každoročně vyjádření, jak se podíleli na mediální gramotnosti; dotazník je však čistě informativní.

Druhým kvantitativním aspektem je rozložení textů do pořadů. Pod pojmem „text“ si můžeme představit jednu epizodu pořadu, popřípadě jednu zprávu či reportáž v jedné epizodě pořadu. Celá DVTV je jeden pořad, TV Nova nabídla dva pořady: ranní a večerní zprávy; hlavní otázkou proto bylo porovnání ČT a ČRo:

Tabulka č. 2: Zastoupení pořadů na ČT24

Pořad	Program	Textů	%
Newsroom ČT24	ČT24	16	67
Události, komentáře	ČT24	5	21
90' ČT24	ČT24	2	8
Horizont ČT24	ČT24	1	4

Tabulka č. 3: Zastoupení pořadů na ČRo Plus a ČRo Dvojka

Pořad	Program	Textů	%
Interview Plus	ČRo Plus	5	31
Jak to vidí	ČRo Dvojka	4	25
Vinohradská 12	ČRo Plus	4	25
Evropa Plus	ČRo Plus	1	6
Speciál	ČRo Plus	1	6
Zaostřeno	ČRo Plus	1	6

Vidíme, že témata spojená s médii jsou na ČRo rozložena poměrně rovnoměrně do více pořadů, zatímco na ČT24 jsou dvě třetiny koncentrovány v pořadu Newsroom 24. Vzhledem k jeho zaměření je to pochopitelné, patrně kvůli tomu však problematika médií nebývá příliš často zařazována jinam. Kvalita informování o mediální problematice tak výrazně závisí na kvalitě pořadu a jeho produkčního týmu – u rovnoměrnějšího rozložení do více pořadů na ČRo tento problém nehrozí, zároveň zde však nenajdeme pořad specializovaný přímo na média.

2.1 Témata a platformy

Pro hlubší pochopení povahy daného diskurzu se musíme seznámit s tím, jakými tématy se zkoumané texty zabývaly a na jaké platformy se zaměřovaly. Dominantními tématy z oblasti médií byly ve zkoumaném období: covid-19 a přístup médií a politiků k tomuto tématu; sociální sítě, zejm. zrušení účtů Donalda Trumpa; dění v mediálních radách, zejména v Radě ČT okolo Hany Lipovské a Lubomíra Veselého; vztah médií a demokracie; dezinformace, konkrétně jejich vztah k Rusku a vliv na politiku.

Pokud jde o mediální platformy, nejčastěji diskutované byly sociální sítě. Mluvílo se především: o jejich výrazném vlivu v kombinaci s tím, že stále nejsou příliš prozkoumané, pochopené veřejností ani dostatečně legislativně ošetřené; o otázkách spojených se zrušením účtů D. Trumpa a o regulaci obsahů obecně; o vztah dezinformací a sociálních sítí; o výhodách i nevýhodách sociálních sítí. Do protikladu k nim byla dávana

tzv. tradiční média (noviny, rozhlas, televize); ta byla samostatně řešena především v kontextu mediálních rad, ale i posláním veřejnoprávních médií. Ve vztahu k dezinformacím se mluvilo i o řetězových e-mailech, konkrétně o jejich zacílení na seniory (srov. Jirků, 2018).

2.2 *Narativy*

Komplikovaná skutečnost, že hlavním zdrojem informování o médiích jsou sama média, se odráží ve způsobu, jímž uchopují jednotlivá témata, a jaké k nim vytvářejí narativní rámce. Dominujícím způsobem uchopení problematiky bylo použití hostů: šlo o novináře z jiných médií, analytiky, politiky aj. Moderátoři se poměrně často ptali, co by měli novináři, resp. provozovatelé dělat (jak informovat o covidu-19, jak regulovat obsah sociálních sítí atd.), protiargumenty zohledňující profesní praxi, standardy a rutiny však nevznášeli.

Z hlediska narativů je zásadní dichotomie „my vs. oni“. Ta se projevovala v tom, že probíraná média byla většinou jiného druhu, než na jaké platformě byl text publikován; zejména se jednalo o téma sociálních sítí diskutované v televizi či rozhlasu. Druhou pozicí bylo, že se mluvilo o médiích obecně. Tento narativ byl z podstaty spojen jen s určitými tématy, zejména s diskuzí o vztahu možnosti výkonu novinářské profese ke kvalitě demokracie v dané zemi.

Třetí narativní pozicí byl případ, kdy médium mluvilo o sobě, a to ať už na úrovni platformy (televize o televizi), nebo konkrétního provozovatele (ČT o ČT). Výrazné byly dva případy: v prvním se řešila problematičnost sociálních sítí, byť tam daná média (v daných případech ČRo a DVTv) mají své stránky. Moderátoři však na tuto skutečnost nepoukazovali, a to z toho důvodu, že úskalí sociálních sítí, např. šíření dezinformací, spočívají do značné míry (být ne výhradně) ve vědomém záměru postupovat nestandardně, bez respektování novinářských standardů a etiky; jestliže má na sociálních sítích stránku médium, které se prezentuje jako seriózní, předpokládá se obdobná kvalita obsahu i tam. Druhý případ, kdy médium informuje samo o sobě, bylo informování o Radě ČT na programu ČT24. Zpozorovali jsme dvě zjevné pojistky posilující objektivitu textů na toto téma: moderátoři ČT uváděli jen jasná fakta, komentáře přidávali externí hosté; moderátor J. Železný hned

na začátku jedné reportáže uvedl, že ČT musí o ČT (resp. o Radě ČT) informovat jako o jakékoli jiné instituci a že Rada ČT nesmí zasahovat do výroby. Tím zdůraznil, že pořad není „tiskovým prohlášením“ Rady ČT. V těchto pořadech byla jasná dichotomie my vs. oni, kdy Rada ČT nebyla pojímána jako součást „my, ČT“. Příčiny tohoto narativního uchopení však není nutné hledat v napjaté situaci mezi vedením ČT a Radou ČT, ale v roli Rady ČT, která ze zákona vystupuje jako kontrolní orgán (viz § 8 zákona č. 483/1991 Sb.).

2.3 Aktéři

V souvislosti problematikou médií je zapotřebí věnovat pozornost nejen tématům (viz 3.1), ale i aktérům, neboť to, čím vztah k médiím se řeší (a v jakých souvislostech), je dalším zásadním rysem celého diskurzu problematiky médií.

Možná překvapivě nebyla nejčastěji rozebíraným aktérem sama média (novináři, provozovatelé), ale stát (vláda, ministři, státní správa). Diskuze se zaměřovala na roli státu v souvislosti s komunikací s veřejností skrze média (včetně sociálních sítí), zejm. o covidu-19, a s přesvědčením, že úkolem státu je vyvracení dezinformací a trestání jejich šíření. Z projevů hostů i novinářů byla implicitně i explicitně patrná shoda na významnosti této role, s čímž souvisejí i časté apely, že by ji stát měl vykonávat co nejlépe.

Až poté následovala média. Zdůrazňována byla jejich role především v souvislosti s kontrolou vlád (watchdog) a jako indexu demokratičnosti zemí a v boji proti dezinformacím, a to nejen v souvislosti s covidem-19, ale velmi často i obecně. Kromě toho zde byla přibližována práce reportérů, např. ve válečných konfliktech či na covidových odděleních nemocnic, a diskutovány etické otázky, např. zda informovat o závažnosti pandemie covidu-19 skrze „odlidštěná“ čísla, nebo skrze příběhy působící na emoce, zda zveřejňovat drastické záběry či zda k určitým názorům hledat za každou cenu protinázor, ať by byl jakkoli bizarní. Toto hledání protinázorů vedlo v době pandemie covidu-19 k tomu, že se do médií dostaly i názory, jež by do mainstreamových médií za normálních okolností nepronikly. Vyváženost tohoto typu je přitom pouze formální, neboť není zárukou objektivity ani její nezbytnou podmínkou. Příčiny tohoto hledání

protinázorů nejsou zcela jasné, doložit lze dvě: První je výše zmíněná skutečnost, že covid-19 oživil některé otázky ohledně povahy zpravodajství a publicistiky; hledání protinázorů za každou cenu by pak byla pojistka, jak se krýt, a součást zvýšené obezřetnosti médií. Druhou příčinou je nejasné nastavení hodnoticích kritérií kontrolních a regulačních orgánů, tj. RRTV a Rady ČT a Rady ČRo, resp. způsobu jejich aplikace.²

Zmíněnou roli státu nezaměňujeme s rolí politiků či politických stran. O médiích se mluvilo jako o prostředku pro politický marketing, ale zároveň i jako o prostoru pro regulaci. Ta může mít mnoho podob od informování o činech politiků, včetně nepravd, rozporů ve výrocích atd., až po vlastní dojem z vystupování politika v médiích, zejména v diskuzních pořadech, kde je konfrontován s otázkami moderátora i výroky ostatních politiků. Ve vztahu k novým médiím se zde opakují tři témata: že úspěch sklídí politici, kteří pochopí povahu médií, včetně sociálních sítí; na rozdíl od státu a vlády to však u politiků nebývá formulováno jako apel, politici, kteří chtějí podrýt roli médií jako strážců demokracie, a politici, kteří podporují dezinformační weby.

Druhý bod může mít mnoho podob od těch jasně patrných, jako je chování Ruska vůči nezávislým médiím či zahraničním novinářům, regulace sociálních sítí v Číně atd. V prostředí demokratické České republiky je patrně nejvýraznějším problémem tohoto typu fakt, že součástí holdingu Agrofert spojeného s premiérem A. Babišem je i mediální společnost MAFRA. Nemenším problémem je však to, když politici do funkcí v mediálních radách volí lidi, kteří otevřeně brojí proti veřejnoprávním médiím.

Třetí bod je spojený s určitým druhem politiky. Jde o komunikaci, která působí spíše na emoce než na rozum, využívá tedy populistické prvky. A vzhledem k tomu, že řada českých dezinformačních webů je proruská³, jde o strany, které tuto politickou orientaci prosazují. Navzdory tomu mohou působit především silně nacionálně, protože součástí narativu dezinformačních webů je i silná opozice proti EU, NATO a dalším strukturám západní společnosti. V rámci analýzy jsme se setkali se dvěma situacemi: že sama existence dezinformačních webů či hromadných e-mailů některým politickým subjektům pomáhá, aniž by se na ní podílely, že někteří politici záměrně šíří na sociální sítě informace

z dezinformačních webů (bez přiznání zdroje nebo s ním). Jádrem souvisejících diskuzí byla otázka vlivu, neboť to bývají obvykle až politici (či jiní influenceři), kdo dokáže vzít obskurní téma z dezinformačního webu, seznámit s ním širokou veřejnost a udělat z něj rádobu normální téma. Proto s tím těsně souvisí téma regulace obsahů na sociálních sítích.

2.4 Nevyslovené předpoklady

Napříč většinou textů se setkáváme s určitými nevyslovenými předpoklady a představami, jež konstruují současnou podobu diskurzu problematiky médií v České republice.

Patrně nejvýraznější z nich je vztah médií k veřejnému prostoru, kdy média jsou považována za jeho zásadní součást, neboť umožňují informování, komunikaci státních i nestátních aktérů s veřejností, ale i lidí mezi sebou. Tradiční média umožňují první dva body, sociální sítě všechny tři. Z tohoto důvodu je médiím připisován zásadní vliv při formování názoru veřejnosti na vládu, politické strany, určité názorové proudy, konkrétní události atd. Z tohoto důvodu bylo velmi diskutované a kontroverzní téma, zda sociální sítě mohou někomu natrvalo smazat či zablokovat účet.

Dalším výrazným skrytým předpokladem bylo chápání toho, že možnost svobodně a bezpečně vykonávat novinářskou profesi je v přímé úměře ke kvalitě demokracie v dané zemi.

Nenápadný, ale velmi pozoruhodný je fakt, že novináři ve zkoumaných textech zacházeli s pojmy „dezinformace“, „fake news“ a „hoax“ tak, jako by předpokládali, že je diváci již v základě znají a není třeba jim je představovat. To je výrazný posun oproti situaci z doby před několika lety (srov. Podzimek 2018). Zároveň je k těmto pojmům přistupováno poněkud jinak i v tom smyslu, že stále přibývá jasných důkazů, že nemusejí ovlivňovat jen názory, ale i činy: dezinformace prokazatelně motivovaly útok davu na americký Kapitol, stejně jako Jaromíra Baldu, prvního českého občana odsouzeného za terorismus.

Součástí nevyslovených předpokladů je i předjímání toho, že diváci něco neznají a že to bude třeba vysvětlit. Šlo především o témata spojená s legislativním ukotvením médií. Prvním z nich jsou mediální rady. Všechny pořady vycházely z předpokladu, že se tyto rady lidem pletou a že lidé neznají poslání rad ani způsob volby členů.

Druhým tématem jsou sociální sítě a pravomoc provozovatelů zasahovat do zveřejňovaných obsahů a zrušit či zablokovat něčí účet. Veřejnost nemá přehled o související legislativě; ta je ostatně teprve v zárodku, a proto lze na sociální sítě aplikovat pouze některé obecné zákony spojené s konkrétními situacemi, jako jsou např. hanobení národa, rasy, etnické nebo jiné skupiny osob (§ 355 zákona č. 40/2009 Sb.) či šíření poplašné zprávy (§ 357 tamtéž), a samozřejmě také smluvní podmínky mezi uživatelem a poskytovatelem služby. Jejich součástí bývá i právo poskytovatele zablokovat obsahy či celý účet uživatele. To se některým lidem instinktivně přičí, což bylo implicitně či explicitně patrné u některých hostů: rozpor mezi svobodou slova a regulací; jedním z problémů je v této souvislosti fakt, že navzdory tomu, že svoboda slova není nikde absolutní a tresty za výroky na internetu už padly, řada lidí má přesto dojem, že na sociálních sítích je možné psát a sdílet cokoliv, autorita regulátora – opakovaně jsme se setkávali s názorem, že není správné, aby obsahy mazal či blokoval poskytovatel služby, ale že by to měl být soud; realita je však pestřejší: příspěvek může odstranit autor, správce skupiny, poskytovatel služby i soud svým nařízením; nenárokovatelnost služby – sociální sítě jsou produkty soukromých firem a jejich užívání není nárokovatelné, a přesto vyloučení z nich (jako se to stalo D. Trumpovi) budí dojem nespravedlnosti a vyloučení z celého veřejného prostoru, neboť sociální sítě dnes představují jeho tak významnou část, že bychom mohli mluvit o „komercializaci“ veřejné sféry.

Poslední oblastí, u níž novináři předpokládali, že je třeba ji divákům vysvětlit, je financování médií. Nejvýraznějšími tématy bylo vyvracení představy, že média zdarma (např. zpravodajské weby) jsou zdarma, koncesionářské poplatky veřejnoprávních médií. S tímto tématem těsně souvisí i rozdíly mezi státními, veřejnoprávními a komerčními médii, tam se však naopak předpokládalo, že je diváci znají.

2.5 Kontextualizace

Problematika médií byla dávána do širšího kontextu, a to dvěma způsoby, jež odpovídají synchronnímu a diachronnímu výzkumu (Saussure 1996, s. 108–126) – jen aplikovanému na diskurz namísto jazyka jako celku.

Na synchronní úrovni šlo o srovnávání České republiky s dalšími zeměmi či s mezinárodním měřítkem. Nalezli jsme mj. různá srovnání s Německem, Polskem a Maďarskem, vyjádření Evropské vysílací unie k situaci v Radě ČT, analýzu pozice ČR v Indexu svobody médií sestavovaném Reportéry bez hranic. (Případy, kdy hlavním předmětem nebyla ČR, ale mediální situace v jiné zemi, byly USA a Rusko.)

Diachronní úroveň reflektující kontext dějin médií zde byla také jasně přítomna; šlo např. o proměnu ruské propagandy v čase, proměnu povahy médií v posledních dekadách, problém současného dění v Radě ČT v kontextu přátelství H. Lipovské a J. Bobošíkové.

2.6 Pojetí

U některých témat bylo nutné prozkoumat způsob jejich uchopení. Nejvýraznější to bylo u tématu dezinformací. (Protože jde o rekonstrukci diskurzu, připomínám, že jde o uchopení nejen ze strany novinářů, ale i hostů-odborníků.) V rámci uchopení můžeme rozlišit několik klíčových aspektů:

Prvním je sémantická rovina. Dezinformace byly prezentovány jako ekvivalent lži, či naopak jako prostředek manipulace, který může mít i podobu objektivní informace vytržené z kontextu.

Druhým aspektem je otázka původu dezinformací. V této souvislosti byla výrazně zdůrazňována intencionalita počínání Ruska při šíření dezinformací do zahraničí (zejm. ruský státní Sputnik), zatímco „amatérské“ dezinformační weby byly zmiňovány jen minimálně a dezinformační weby s jinou než proruskou či protivakcinační tematikou prakticky vůbec.

Třetím aspektem jsou principy fungování. Novináři i hosté z řad odborníků mají hlubší vhled do principů fungování dezinformačních webů, který poskytují divákům. Tento trend je dlouhodobý (srov. Podzimek 2018) a jako nové téma se v něm objevilo přecházení dezinformací z „temných koutů internetu“ do informačního mainstreamu.

Čtvrtým aspektem uchopení dezinformací je konkrétnost. V řadě textů jsou uváděny i názvy dezinformačních webů (Sputnik, Russia Today, Parlamentní listy, Pravdivě.eu), příklady dezinformací, akce podporovatelů dezinformací (demonstrace), jména politiků a politických stran

podporujících dezinformace (M. Zeman, V. Klaus st., SPD, ANO, KSČM). Zatímco u uvádění příkladů dezinformací přetrvává etická otázka, zda nejde o jejich šíření, uvádění jmen webů, politiků a stran lze vnímat jako pozitivní dílčí případ naplnění možnosti svobodného výkonu novinářské profese bez politických tlaků.

Závěry

Studie toho, jak současná česká média informují o problematice médií, přinesla především následující zjištění:

Ze zkoumaných médií o ní jednoznačně nejvíce informují veřejno-právní média. Příslušné zákony (o ČT a o ČRo) jim přitom povinnost pokrývat toto téma neukládají.

Nejdiskutovanější platformou jsou jednoznačně sociální sítě.

Nejvýraznějšími tématy spojovanými s problematikou médií byly ve zkoumaném období pandemie covidu-19 a zrušení účtů D. Trumpa na sociálních sítích. První téma bylo spojováno s otázkami typu, jakým způsobem by měli novináři informovat o situaci, zda se média nepodílejí na umělé přesycenosti určitým tématem, zda je ke každému stanovisku potřeba hledat opoziční postoj atd. Ještě výraznější skupinou otázek však bylo, jakým způsobem by měla skrze média komunikovat s veřejností vláda a státní správa. Opakovaně zazníval apel, aby si osvojily schopnost komunikovat srozumitelně, přehledně a efektivně do různých druhů médií včetně sociálních sítí. Tento apel byl pravděpodobně nejvýraznějším prvkem, který v oblasti českých médií způsobil covid-19.

Téma spojené s D. Trumpem se týká otázky zodpovědnosti za obsahy zveřejňované na sociálních sítích a práva na jejich blokování, popřípadě blokování celého uživatelského účtu. Tato otázka se v odborných kruzích řeší již delší dobu, kauza s americkým exprezidentem ji však představila široké veřejnosti.

Nejvýznačnějšími pozorovanými rysy informování o problematice médií v současných českých médiích jsou konkrétnost a (2.) kontextualizace. Konkrétnost se projevuje na několika rovinách. První z nich je uvádění konkrétních názvů dezinformačních webů, politiků šířících

dezinformace, příkladů dezinformací atd. Tento aspekt lze hodnotit jako dílčí projev možnosti svobodně vykonávat novinářskou profesi. Druhou rovinou konkrétnosti je ukazování hlubších principů fungování dezinformací a širších souvislostí, jež bylo přítomno poměrně často. Příčinu lze hledat v průběžném zkoumání tématu, ale i v představě o tom, že je důležité o něm poučovat veřejnost.

I když nejdiskutovanějším tématem jsou média v České republice⁴, ze zkoumaných textů je jasně patrné, že je nelze uchopit bez širší kontextualizace. Ta má podobu buď srovnání s jinými zeměmi, nebo s historickým vývojem. Kromě toho zde spatřujeme i další druh kontextualizace, který má zároveň povahu konkretizace: u řady jevů bývá – zejména díky společenskovědním výzkumům – doplněn jejich vztah k určitým skupinám společnosti. Příkladem je vztah mezi proruskými dezinformacemi a voliči KSČM či mezi řetězovými e-maily a seniory.

Poznámky:

1 Dále k výběru vzorku: ČT 1 nebyla zařazena, protože drtivá většina jejího zpravodajského a publicistického obsahu je vysílána na ČT24. Z rozhlasu nebyli zařazeni jiní provozovatelé než ČRo, neboť jiní provozovatelé poskytují zpravodajství a publicistice jen minimální prostor (licence viz <https://www.rrtv.cz/cz/>); ČRo Radiožurnál nebyl zařazen proto, že ČRo Plus a ČRo Dvojka poskytují výrazně větší prostor publicistice.

2 To se projevuje mj. tím, že pojmy „objektivita“ a „vyváženost“, jejichž dodržování vymáhá po provozovatelích § 31, odst. 3 zákona č. 231/2001 Sb., jsou tzv. neurčité právní pojmy, to znamená, že nejsou v zákoně definovány. O to potřebnější by bylo vytvoření kvalitní jednotné metodiky, ideálně schválené nezávislými odborníky a transparentně zveřejněné.

3 Např. aeronet.cz, cz24.news, parlamentnilisty.cz či svobodne-radio.cz.

4 Spíše než „česká média“, protože pod výraz „média v České republice“ patří i např. to, jakým způsobem čeští politici používají Facebook či Twitter.

Literatura:

- CALDAS-COULTHARD, C. R., COULTHARD, M. (eds.) *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis*. Taylor & Francis e-Library, 2003.
- ECO, U. *Meze interpretace*. Praha: Karolinum, 2004.
- FAIRCLOUGH, N. *Discourse and Social Change*. Polity Press, 1993.
- GEE, J. P. *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and method*. New York: Routledge, 2005.
- GEE, J. P. *How to do Discourse Analysis: A Toolkit*. New York: Routledge, 2014.
- JIRKŮ, J. Reprezentace „pseudoreality“ v řetězových e-mailech a jejich vnímání seniory. In BUČKOVÁ, Z. et al. (eds.) *Megatrendy a médiá 2018: Realita a mediálně bubliny*. Trnava: Fakulta masmediální komunikace UCM v Trnave, 2018, s. 61–73. Dostupné z: http://fmk.sk/download/Megatrendy-a-media_Realita-a-medialne-bubliny.pdf.
- KUL. Balda spáchal teroristický čin. Nejvyšší soud odmítl skutek překvalifikovat. *Česká televize: ČT24* [online]. Česká televize, 1996–2021, 18. 12. 2019 [cit. 2021-9-29]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/3007673-ani-nejvyssi-soud-nezbavil-seniora-baldu-trestu-za-terorismus>
- LEEUEWEN, T. *Introducing Social Semiotics*. New York: Routledge, 2005.
- LEEUEWEN, T. *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- PODZIMEK, J. Pojem „fake news“ v českých médiích. *Civilia – Odborná revue pro didaktiku společenských věd*, 2018, roč. 9, č. 2, s. 23–36.
- SAUSSURE, F. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996.
- SCHNEIDEROVÁ, Soňa. *Analýza diskurzu a mediální text*. Praha: Karolinum, 2015.
- Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 11. 12. 2019, sp. zn. 8 Tdo 1089/2019. Dostupné také z: https://www.nsoud.cz/Judikatura/judikatura_ns.nsf/WebSearch/3117B-51D4BBB20E3C12584F800349F0F?openDocument&Highlight=0,null,
- WEISS, G., WODAK, R. (eds.) *Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity*. Palgrave: Macmillan, 2003.
- Zákon č. 231/2001 Sb., o provozování rozhlasového a televizního vysílání a o změně dalších zákonů. In: *Sbírka zákonů České republiky*.
- Zákon č. 483/1991 Sb., o České televizi. In *Sbírka zákonů České republiky*.
- Zákon č. 484/1991 Sb., o Českém rozhlasu. In *Sbírka zákonů České republiky*.
- Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník. In *Sbírka zákonů České republiky*.

Tento výzkum byl podpořen z projektu SVV IKSŽ FSV UK 260 598.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Jan Podzimek

Univerzita Karlova

Fakulta sociálních věd

Institut komunikačních studií a žurnalistiky

Smetanovo nábřeží 6

110 01 Praha 1

e-mail: jan.podzimek@fsv.cuni.cz

Vybrané aspekty participačnej kultúry v internetovom prostredí na príklade fenoménu „cancel culture“

Andrea OLEJÁROVÁ

Selected aspects of participatory culture in the Internet environment on the example of the „cancel culture“ phenomenon

Abstract: The article deals with changed grasp of recipient whose position within information ecosystem is transforming under the influence of convergence principle into spreading of participatory initiatives. In the given context, it focuses on the phenomenon of „cancel culture“ in a new media environment that affects decision making and discussion.

Key Words: Participatory culture, Cancel culture, Cyberspace, New media

Úvod

Digitalizácia a masívny nástup internetu resp. rozvoj komunikačných sietí sa bezprecedentne podpísal pod premenu charakteru verejnej sféry, v zmysle jednoduchšej interakcie, organizácie a mobilizácie aktérov. Nová komunikačná prax posilnila vzájomnú horizontálnu komunikáciu, čím sa vytvorili aj podmienky pre vznik nového akčného repertoáru spoločenskej participácie a angažovanosti. Veľmi osobitý druh verejného priestoru vzniknúc na internete umožňuje komukoľvek vstúpiť do diskurzívneho poľa a vyjadriť postoj k rezonujúcim spoločenským otázkam. Zároveň eróziou moci gatekeeperov dochádza k prehodnocovaniu štruktúry a pozícií

v mediálnom systéme. Integrovanie užívateľskej kontroly nad obsahom vnáša medzi producentov a recipientov mocenskú nerovnováhu, ktorá vyúsťuje do nového typu „interaktívneho“ publika. Jeho predstaviteľom je *prozument* (Toffler, 1980), vystupujúci ako hybridná zlúčenina konzumenta a tvorca obsahu, ktorý často oplýva nezanedbateľnou mierou ekonomického i spoločenského vplyvu. V dôsledku publikačnej „samobsluhy“ dnes tvoria korporátne média či politické inštitúcie len jeden z mnohých informačných kanálov a široké spektrum distribučných možností tak potenciálne stiera hranice medzi online a offline komunikáciou.

V takejto situácii vzniká priestor pre sociálne hnutia, občianske iniciatívy či aktívnych užívateľov narúšať dominantnú hegemoniu spoločenského usporiadania a prezentovať marginálne témy alebo alternatívne perspektívy. Demokratizácia tvorby posolstiev implikuje, že jedinec je „vtiahnutý“ do centra mediálnej komunikácie, dokonca môže byť hybnou silou udalostí, ktoré efektívne premieňajú verejný diskurz. Zosieťovanie aktérov v univerzálnom virtuálnom poli môže byť príležitosťou zapojiť sa do politickej diskusie, zdieľať individuálny entuziazmus, vymieňať si názory na populárnu kultúru, preskúmať subkultúrne prejavy či vlastnú identitu, no taktiež participovať na radikálnych myšlienkach. Nie je však vôbec výnimočné, že vzťah medzi týmito sférami je dialektický. Populárna kultúra nezriedka ovplyvňuje politiku a politické formy komunikácie, pričom výsledky ich vzájomného prelínania a dichotómie môžeme pozorovať v rámci volebných kampaní, v televíznych programoch, článkoch a najmä na sociálnych sieťach či v internetových diskusiách. Hoci majú politika a popkultúra rozdielne korene, predsa hrá funkcia zábavy veľkú rolu v otázke voličskej podpory. V kontexte *mediatizácie*, resp. rámcovania akejkoľvek aktivity či udalosti verejného diskurzu masovými médiami, sú mediálne fenomény súčasťou politických naratívov a naopak.

Jedným z najčastejšie diskutovaných javov súčasnosti je tzv. *cancel culture* alebo kultúra rušenia, či vymazávania. Malo by ísť o kultúrnu situáciu, v ktorej sa nachádzame, no vytýčiť jednoznačný definičný rámec je pomerne komplikované. Ide totiž o ťažko čitateľný pojem, podliehajúci mnohým zjednodušeniam. V základe ho možno definovať ako kultúrny bojkot produktu, diela, konceptu, osoby, značky či spoločnosti vo forme sociálneho tlaku. Jeho príčinou je kolektívny nesúhlas či odpor

k myšlienkam, názorom alebo činom, ktoré ostrakizovaný subjekt reprezentuje. V horizonte času sa však s princípom „verejnej hanby“ a „aktom zrušenia“ či „odobratia podpory“ niečomu, čo nekorešponduje so spoločenským konsenzom, konfrontujeme v každom historickom období. Posledné tri desaťročia sa k slovu dostávajú nové média¹, ktoré zapríčinili, že tieto sociálne javy nie sú obmedzené geografickým priestorom a teda užším sociálnym zoskupením. Do „odmietania“ sa tak môže potenciálne zapojiť masa ľudí, vďaka čomu sa tento proces deje nepretržite alebo opakovane.

V rámci širokého diapazónu komunikačných štruktúr ilustruje kultúra rušenia trajektóriu sociálnych a mediálnych fenoménov od pozitívne prijímaného občianskeho aktivizmu, až po systematickú delegitimáciu pôvodných cieľov, weponizáciu termínu a intenzívnu kritiku. Demonštruje však rozsiahlejšiu škálu komunikačných praktík a foriem participácie v online prostredí.

1 Limity a príležitosti online participácie užívateľov

V období iniciačných diskurzov o kyberkultúre rezonoval u laickej aj odbornej verejnosti technooptimistický prístup, ktorý sa nezriedka opieral o tézy akéhosi komunitného obrodzenia a kolektívnej inteligencie. Predpoklad vzniku inovatívnych foriem spoločenstva vyvstával z vnímania kyberpriestoru ako otvorenej komunikačnej platformy s prísľubom revitalizácie verejnej sféry. Prvé snahy uchopiť zmeny a príležitosti nových médií sa nezriedka prikláňali k utopickej rétorike, v rámci ktorej sa akcentovala rovnosť a rovnocennosť aktérov virtuálnej komunikácie, ako aj posilnenie pozície verejnosti na spravovaní i vyjednávaní spoločenského poriadku. So zhruba dvadsaťročným odstupom sa ukazuje, že mnohé z týchto myšlienok neobstáli v skúške časom, pričom vedecký diskurz neustále reflektuje internetové prostredie ako premenlivé, diverzifikované a ešte stále nie celkom pochopené. Aj keď sa v daných podmienkach skutočne formuje istá podoba verejnej sféry, jej definovanie a sociálne kompetencie sú stále predmetom diskusie. Možno však konštatovať, že zo súbežného prestupovania online a offline skutočnosti sa utvoril komplementárny zasieťovaný systém, ktorý determinuje našu každodennosť,

v dôsledku čoho dnes nie vždy dokážeme jasne vytýčiť hranice medzi oboma stavmi. Dokonca táto striktná dichotómia vo viacerých kontextoch postupne stráca opodstatnenie s tým, ako nové médiá kolonizujeme a pretvárame so značnou citovou zaangažovanosťou.

Nové médiá a predovšetkým sociálne siete už nie sú považované za prosté nástroje, ale väčšmi ich identifikujeme ako symbolické prístupové body k sociálnemu životu. S touto problematikou je úzko previazaná široká dostupnosť informácií a kultúrnych artefaktov, ale aj neregulovateľnosť informačných tokov a simultánne prebiehajúcich diskusií. Web ako platforma komunikácie konverguje mnoho médií, vďaka čomu súčasne poskytuje odlišné módy komunikácie (one-to-one, one-to-many, many-to-many). Mediálny teoretik Henry Jenkins hovorí, že sme svedkami prebiehajúcich zmien označovaných ako *kultúra konvergenzie*, v rámci ktorej sú mediálne obsahy šírené naprieč rozmanitými kanálmi a konštruované paralelne pre rôzne mediálne platformy. Toto prispieva k zvýšeniu závislosti jednotlivých komunikačných systémov a k stále komplexnejším vzťahom medzi hierarchicky štruktúrovanými korporátnymi médiami a kolaboratívnou participačnou kultúrou (Jenkins, 2006, s. 243).

V konečnom dôsledku tak vzniká nezanedbateľné množstvo komunitných a občianskych iniciatív či fandomov, ktoré potenciálne dopĺňajú hlavný mediálny prúd udržiavaním istej rovnováhy medzi inštitucionalizovanými spravodajskými agendami a nezávislými kolektívami či verejnosťou. Užívatelia sa môžu stať zdrojom správ alebo zaznamenaného materiálu ako priami účastníci nečakaných udalostí. Predovšetkým však majú priestor vyjadrovať kritický postoj k rezonujúcim spoločenským otázkam, ale aj nespokojnosť s mediálnym pokrytím tém či normou objektivity. Vystáva tak príležitosť upozorniť napríklad na problematický mediálny framing, ktorý môže viesť k marginalizácii určitých skupín, alebo bagatelizácii vybraných problémov. V neposlednom rade môžu kolektívne vyjednávať morálne a etické pozície v rámci komunity a postulovať výzvy na prehodnocovanie či spochybňovanie akceptovaných modelov konania. Pri otázke špecifickosti takto vymedzenej participácie sa možno prista- viť pri otázke tzv. *netspeaku*. Ide o subkategóriu jazyka, ktorá zastrešuje jazykové fenomény používané v online komunikácií ako diverzifikovaný systém vychádzajúci z jedinečných podmienok internetového prostredia.

Jeho zvláštnosťou je, že nemusí prenášať informácie len prostredníctvom textu, ale využívať napríklad internetové mémy, gify, krátke videá, emoji apod. Tieto trendy pridávajú do komunikácie rôzne metakomentáre a nuansy prekonávajúc rámec obyčajného slangu.

Takýmto príkladom môže byť aj hashtag ako forma kľúčového slova, ktorá informácie organizuje, zviditeľňuje alebo zasadzuje do určitého kontextu. Vzniká spontánne a dynamicky z obsahu generovaného užívateľmi, pričom zachytáva nie len široké spektrum záujmov či trendov, ale slúži aj na vyjadrenie občianskeho postoja alebo kategorizáciu verejných sťažností. Spoločensko-politický potenciál hashtagu sa manifestuje v možnosti rýchlo a efektívne rozšíriť povedomie o aktuálnych témach. Príklady ako #MeToo, #YesAllWomen #BlackLivesMatter alebo #AllForJan sa stali symbolom vysoko mobilizovanej elektronickej doby. Napriek tomu, že takýto rýchly pomerne nenáročný internetový aktivizmus si vyslúžil v angličtine hanlivé pomenovanie *slacktivism* (od slova „slacker“ – flákač) v nadväznosti na pasívnu a málo účinnú formu podpory, ktorá sa obmedzuje iba na zdieľanie hesla na sociálnej sieti, predsa len existuje predpoklad iniciovať občianske hnutia. Intenzívne presadzovanie určitých cieľov na internete môže stáť výlučne na online aktivitách, ale taktiež má potenciál efektívne dopĺňať alebo transformovať tradičný aktivizmus. Nemusí nutne viesť k zmene vládnych štruktúr alebo spoločenského diskurzu, ale minimálne poslúži ako nástroj na dosiahnutie určitej sociálnej spravodlivosti tam, kde nie je možné dosiahnuť právnu nápravu alebo verejné ospravedlnenie.

Vznik ad hoc virtuálnych komunít spravidla motivuje krátkodobý cieľ, vďaka ktorému dokážu jedinci efektívne kooperovať, bez nutnosti komunikovať na interpersonálnej úrovni. V dôsledku decentralizácie medzi aktérmi často nevznikajú silnejšie sociálne väzby a dokonca sa môžu vzájomne odlišovať v širších politických alebo kultúrnych preferenciách. Nezriedka tieto spoločenské pohyby vznikajú na základe individuálnych aktov zdieľania obsahu online. Po dosiahnutí spoločného cieľa alebo opadnutí záujmu sa dočasná online komunita rozpadá. Medzi najväčšie problémy týchto foriem participácie však patrí aj skutočnosť, že rovnaké nástroje informačných a komunikačných technológií je možné strategicky zneužiť za účelom destabilizácie spoločnosti. Otvára sa tak priestor

na rozsiahly mechanizmus kontroly, ktorý môže slúžiť ako technologickým spoločnostiam a štátnemu aparátu, tak aj samotným užívateľom.

V kontexte miznutia hraníc medzi verejným a súkromným priestorom vyvstáva otázka permanentného a všadeprítomného dozoru, ktorý odhaľuje polarizačné črty internetovej komunikácie. Pri transformácii aparátu moci a kontroly sa ponúka očividná súvislosť s princípom *panoptizmu* filozofa Michela Foucaulta. *Panoptikon*, pôvode vychádzajúci z architektonického návrhu právnika Jeremyho Benthama, reprezentuje budovu so stálym dohľadom nad svojimi obyvateľmi. Michel Foucault využíva panoptikon ako metaforu na vyloženie princípu novej „politickej anatómie“, ktorá kladie dôraz na disciplinárne vzťahy, pretože dokáže efektívne preniknúť do ľudského správania. „*Viditeľnosť je pasca*,“ píše Foucault pri výklade prevráteneho väzenia, v ktorom celkový pocit transparentnosti a vzájomnej kontroly eliminuje potrebu využívať donucovacie prostriedky na dosiahnutie poslušnosti (Foucault, 2004, s. 201–205). Aj keď Foucault aplikuje svoje myšlienky na fyzické prostredie, internet tento dohľad výrazne uľahčuje a zintenzívňuje. Anders Albrechtslund, filozof a teoretik v oblasti informačných štúdií, zavádza pojem *participatívny dohľad* (*participative surveillance*) na pomenovanie individuálnej horizontálnej kontroly medzi aktérmi pohybujúcimi sa na sociálnych sieťach. (Albrechtslund, 2008) Kým Foucault zdôrazňuje vertikálny dohľad, odborník na digitálne média Jakob Linnaa Jensen popisuje reverzné princípy panoptikonu, ktorý funguje vo forme obojsmerného dohľadu zhora nadol, ale aj zdola nahor. V konečnom dôsledku sa tak dostávame do stavu, keď je každý subjektom aj objektom sledovania ako súčasť mediovaného a politického Omnoptikonu (Jensen, 2007, s. 380).

Hypersociabilita digitálneho veku podnecuje virtuálne „výzvy“ (*call-outs*), spontánne vytvárajúce dočasné komunity s určitou formou moci, ktorú manifestujú v demonštratívnej pochvalnej alebo odsudzujúcej rétorike. Existuje teda predpoklad istých následkov za spoločensky neprijateľné správanie tam, kde predtým neexistovali. Korene tohto javu možno nachádzať už na začiatku roku 2010 v súvislosti s existenciou tumblr blogu s názvom *Your Fave is Problematic*. Stránku prevádzkovalo šesť moderátorov, ktorí vykonávali určitú formu spoločenskej kontroly kritizovaním „problematických“ prejavov celebrít v rámci politických

výrokov, sexualizácie, mizogýnie, rasizmu alebo nedostatku citlivosti voči kultúrnym odlišnostiam a pod. „Výzva“ je v konečnom dôsledku prirodzenou eskaláciou od poukázania na problém po dovolávanie sa trestu – „zrušenia“. Mediálna teoretička Meredith Clark pôvod fenoménu vidí v tzv. „čiernom twitteri“ – meta-sieti, ktorá predstavuje priestor pre združovanie aktivistov afroamerickej komunity. Pri vysvetľovaní etymológie a vzniku kultúry rušenia sa tak opiera o teóriu digitálnej interseksionality – teda mnohonásobnej diskriminácie, v ktorej sa prelína viac typov nerovností a znevýhodnenia (Clark, 2015).

Ťažkosti však spôsobuje predovšetkým to, že „zrušenie“ sa nezriedka odlišuje od transformačného prístupu k nesúhlasu. Je to rozdiel medzi požadovaním nápravy a identifikovaním sa s katarzným hnevom, ktorý neumožňuje odpustiť. Sociológ Joseph Ching Velasco tvrdí, že fenomén kultúry rušenia vstúpil do digitálnej kultúry v čase, keď sociálne siete získali výraznú relevanciu pre život a vydláždili cestu participatívnym iniciatívam a sociálnym hnutiam. (Velasco, 2021, s. 1) Podľa jeho slov ide o sociálnymi sieťami iniciovanú formu verejného zahanbovania, ktorej účelom je zbaviť niekoho vplyvu či pozornosti. Zameriava sa aj na vytvorenie rozptýleného verejného diskurzu, menej monopolizovaného tými, ktorí sú na privilegovaných pozíciách. Zároveň však dodáva, že kultúru rušenia možno opísať aj ako druh netolerancie voči protichodným názorom. (Ibid., 2021, s. 1) Práve preto sa domnieva, že akademický diskurz o kultúre rušenia bol limitovaný pravdepodobne z dôvodu obáv, aby sa jeho nositelia sami nestali obeťou fenoménu (Ibid., 2021, s. 2).

2 #YouAreCancelled

Podmienky virtuálneho prostredia môžu podporovať elimináciu protichodnej alebo negatívnej spätnej väzby, čím sa ohrozuje schopnosť odhaliť vykonštruované súvislosti, mylné závery či dezinterpretácie, a zároveň dochádza k oslabeniu predpokladov viesť zmysluplnú diskusiu. K slovu sa dostáva problematika fragmentarizácie verejnej sféry a usmerňovanie svojho online mediálneho konzumu výlučne na základe vlastných partikulárnych záujmov či hodnôt. Internetoví užívatelia sa uzatvárajú do tzv. *komnát ozvien* (*echo chambers*), ktoré odkazujú k akejsi forme

digitálneho tribalizmu. Objavuje sa polarizácia názorového spektra, v rámci ktorého si skupiny uplatňujú často konkurenčné nároky na výklad skutočnosti. Ich členovia sú v stave permanentného rozrušenia a priamo či nepriamo participujú na presadzovaní svojich názorov, hodnôt a morálnych imperatívov. Môžeme predpokladať, že v kontexte informačnej presýtenosti sa realita stala príliš neprehľadnou a komplikovanou, preto potreba nasledovať ucelený, zrozumiteľný, presvedčivý a emocionálne prístupný naratív vôbec nie je prekvapivá. Tieto „kmene“ komunikujú svoje názory skrze vlastný informačný filter a usilujú sa v mene „marginalizovaných skupín“, „bežných ľudí“ alebo „slušných občanov“ vymedziť spoločenské hranice. Nezriedka ich však spája rétorika akcentujúca komplexné sociálne problémy ako riešiteľné pomocou niekoľkých úprav. Avšak môžeme pozorovať, že dokonca ani tí, ktorí dnes čelia veľmi ostrej kritike za svoje názory či výroky, nie sú nevyhnutne „zrušení“.

Povaha internetovej konfrontácie odlišne polarizovaných skupín je charakterizovaná absenciou dialógu, ktorý značí snahu nájsť určitý konsenzus a objektívnejšie vysvetlenia. Konanie užívateľov je značne ovplyvnené úrovňou emocionálnej pripútanosti k diskutovanej téme, ktorá vytyčuje rozdiel medzi záujmom o sociálnu spravodlivosť a rozhorčenou obranou „kmeňových“ hodnôt na princípe cherry pickingu. Napríklad kauza GamerGate, ktorá vznikla v roku 2014 a vyústila do veľmi búrlivých internetových diskusií sa v konečnom dôsledku nezjednotila ani v tom, čo je jej hlavnou témou. Prvotná debata o etických praktikách vo videohernom žurnalizme sa následne rozšírila o sexuálne stereotypy a rolu žien vo videohrách. Kým názorové autority videoherného priemyslu sa k problematike skôr nevyjadrovali, internetoví užívatelia nezriedka operovali na poli kyberšikany, stereotypizácie, nálepkovania a démonizovania či bojkotu názorového oponenta. V kontexte kultúry rušenia tak, ako uvádza Velasco, často vystupujú do popredia negatívne aspekty ako zosmiešňovanie, verejné ponižovanie či zahanbovanie. V kombinácii s expanziou fenoménu do prostredia sociálnych sietí dochádza k istej forme neústupčivého prístupu k digitálnemu aktivizmu: *„Jedno nesprávne slovo v príspevku, tvrdenie v rozpore s dominantným naratívom, ‘necitlivý’ vtip alebo dokonca ‘problematická’ esej otvoria hrádze jedu od používateľov sociálnych sietí. Nasleduje verejné hanobenie a vy ste zrušení.“*² (Velasco, 2021, s. 3)

Záver

V konečnom dôsledku možno konštatovať, že možnosti participácie užívateľov v internetovom priestore napriek týmto problémom stále ostávajú dôležitým nástrojom aktivistov usilujúcich o zmysluplné sociálne zmeny. Participačná kultúra kladie nízke bariéry umeleckému prejavu a občianskej angažovanosti, pričom jej aktéri cítia určitý stupeň sociálnej prepojenosti. Táto kultúra predpokladá aj istý typ neformálneho mentorstva, vďaka ktorému skúsenejší užívatelia odovzdávajú poznatky nováčikom. Členovia veria, že na ich príspevku skutočne záleží (Jenkins a kol., 2006, s. 7).

Avšak musíme mať na pamäti, že nejde o žiadnu centralizovanú infraštruktúru zodpovednosti. Prakticky neexistuje objektívna autorita, ktorá by legitímne rozhodovala o programe, postupe či stratégií jednotlivých hnutí. Je teda nevyhnutné jednoznačne apelovať na potrebu kritického myslenia a vzdelávania v oblasti mediálnej gramotnosti. Jediné východisko sa javí vo výchove k prozumentovi, ktorý dokáže aktívne pracovať s informáciami v intenciách reflektovania širších kontextov, logickej súdržnosti prezentovaných tvrdení, dôsledného zaobchádzania so zdrojmi, systematického prehodnocovania vlastných názorov a poctivosti pri vyvodzovaní záverov.

Na jednej strane je „kultúra rušenia“ svojim spôsobom vysoká forma demokratizácie verejného diskurzu. Na strane druhej, otvára nie len oči vidné otázky cenzúry prejavu, ale taktiež vyvoláva diskusiu na tému hlbších a rozsiahlejších spoločenských posunov. V nadväznosti na problematiku tzv. post-pravdivej doby vyvstáva potreba reflektovať premeny verejnej komunikácie korelujúce jednak s produkčno-distribučnými možnosťami nových médií, ale taktiež s fenoménmi ako je skupinové správanie sa či myslenie. Rýchlosť a expresívnosť internetových diskusií potvrdzuje, že v mnohých prípadoch nejde o analógiu dialógu. Oproti komunikačnej situácii tvárou v tvár, môžu účastníci odovzdávať svoje správy nezávisle od ostatných a nie je tak nutné dodržiavať etickú komunikáciu, požiadať o slovo alebo čakať na odpoveď. Nehovoriac o možnosti selektívne reagovať na jednotlivé príspevky. Práve v častej neschopnosti viesť vzájomný dialóg vidíme jeden z hlavných problémov fenoménu „kultúry

rušenia“ a v neposlednom rade samotnej participačnej kultúry. Pochopteľne ide o jav s širším sociálno-politickým pozadím, no považujeme za nevyhnutné do tejto diskusie vnášať aj kulturologickú perspektívu.

Poznámky:

¹ Pozn. aut.: Pod termínom nové média rozumieme média založené na digitálnom numerickom kódovaní dát; predovšetkým internet resp. internetové vyhľadávače, sociálne siete, blogy, wiki systémy a pod.

² Pozn. aut.: vlastný preklad. Pôvodné znenie: „*One wrong word in a post, a statement contrary to the dominant narrative, an „insensitive“ joke, or even a „problematic“ essay will open the floodgates of vitriol from social media users. A public shaming ensues, and you become cancelled.*“

Literatúra:

ALBRECHTSLUND, A. Online Social Networking as Participatory Surveillance. In *First Monday*. 2008, Vol. 13, Nr. 3. Dostupné z: <https://journals.uic.edu/ojs/index.php/fm/article/view/2142/1949>

FOUCAULT, M. *Dozerať a trestať*. Bratislava: Kaligram, 2004.

JENKINS, H. *Convergence Culture. Where Old and New Media Collide*. New York: NYU Press, 2006.

JENKINS, H. a kol. *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century*. Cambridge: Comparative Media Studies Programme at the Massachusetts Institute of Technology, 2006.

JENSEN, J. L. The Internet Omnopticon. In BANG, H. ESMARK, A. (eds.) *New Publicscs with/out Democracy* Frederiksberg: Samfundslitteratur Press, 2007. s. 351–380.

MEREDITH, C., DRAG THEM, D. A brief etymology of so-called „cancel culture“. In *Communication and the Public*, 2020, Vol. 5, nr. 3–4, pp. 88–92.

VELASCO, J. CH. You are cancelled: Virtual Collective Consciousness and the Emergence of Cancel Culture as Ideological Purging. In *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, 2020, Vol. 12, Nr. 5, pp. 1–7.

Kontakt na autorku příspěvku:

Mgr. Andrea Olejárová, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra kulturológie
email: andrea1.olejarova@gmail.com

Aspekty rozvoje žákova potenciálu v konstruktivistickém pojetí edukačního procesu

Marcela OTAVOVÁ, Barbora DOSKOČILOVÁ,
Denisa WINDSOROVÁ, Barbora PUTNOVÁ

The Aspects of Pupil Potential in Constructivist Conception of the Educational Process

Abstract: The aim of the article is to anchor the development of pupils' potential as an integral part of fulfilling the principles of the constructivist conception of the educational process. We also aim to define the professional competencies of the primary teacher associated with the specifics of learner-centered education and to describe the conditions that are necessary to create for the implementation of approaches that develop pupils' potential in accordance with the declared professional needs of teachers.

Key Words: Pupil Potential, Constructivist Instruction, Facilitation in Education, Communication, Co-operation, Learning Goals, Self-Reflection, Self-Development

Úvod

Konstruktivistické vyučování předpokládá aktivní participaci žáka na učebním procesu, samostatné získávání poznatků při uplatňování aktivizačních metod a forem výuky, experimentování a diskusi. Znalosti

nejdou pasivně přijímány, ale jsou subjektem aktivně vytvářeny v průběhu procesu poznávání. V konstruktivisticky pojaté výuce dochází k obohacování a zpřesňování stávající myšlenkové struktury žáka. Taková výuka je spojená s rozvojem kritického myšlení, ale i zdokonalováním komunikačních a kooperativních dovedností žáků.

Jak je možné ovlivňovat žákův potenciál v podmínkách primárního vzdělávání?

Implementace konstruktivistických přístupů ve výchovně vzdělávacím procesu opřená o soubor profesních kompetencí primárního pedagoga má kvalitativní dopad na úroveň sebedůvěry žáků ve vlastní schopnosti, sebeúčinnost a rozvoj jejich potenciálu. Vyučování orientované na žáka připravuje podmínky, za kterých je možné mnohdy skrytý žákovský potenciál odhalit, a umožňuje plánování cílených kroků k individualizaci výchovně vzdělávacího procesu. Výzkumné šetření otevírá i takové aspekty edukačního procesu, které lze v souvislosti s rozvojem žákovského potenciálu považovat za náročné výzvy, či přímo bariéry.

1 Stav řešené problematiky

Konstruktivismus je jednou z významných teorií ovlivňujících zejména přírodovědné a matematické vzdělávání. Konstruktivismus v matematice zkoumají autoři Molnár, Šubrtová, Vaněk (2008) a Hejný, Kuřina (2015) Hejného matematika orientovaná na budování schémat. Principy badatelství v přírodovědných předmětech se zabývají Nezvalová (2006, 2007) a Bílek, Rychtera, Slabý (2008). Společně s konstruktivistickou pedagogikou zastoupenou aplikací metod a strategií RWCT - Reading and Writing for Critical Thinking – Richardson (1997), Selley (1999), Lambert (2002) in Tomková (2007) jsou společným východiskem pro individualizaci výuky a její zkvalitňování ve prospěch každého žáka.

Prostřednictvím kvalitně připravených podnětů, učebních materiálů a strategií učitel žákům poskytuje dobré podmínky pro sebeiniciaci a sebeorganizaci, vlastní objevování a rekonstrukci zkušenosti, a tím i připravenost pro praktický život plný změn.

Bandura (1970) pracuje s pojmem self-efficacy, sebeúčinnost, sebevědomí ve vztahu k dosahování cílů. Zahrnuje také principy formativního

hodnocení, kdy je pro žáka určující průběžná reflexe a vyhodnocování úrovně naplnění cílů. Úspěch, dosažení cíle živí vnitřní motivaci žáka a umožňuje jeho další rozvoj.

Učitel svým autentickým prožíváním a chováním modeluje facilitativní atmosféru ve třídě a modeluje tak podmínky, za kterých se tento princip může stát součástí její dynamiky. Dítě, které je akceptováno, je vkládána důvěra v jeho schopnosti, může se svobodně rozhodovat v bezpečném prostředí, jsou respektovány jeho individuální potřeby, zájmy a emoce, dosahuje zdravého sebepřijetí a tím pozitivně ovlivňuje i interpersonální vztahy, dokáže stejně přistupovat i ke svému okolí.

Učitel facilitátor si klade nezbytnou otázku: Jakou formu podpory poskytnu k naplnění cílů konkrétního žáka?

Konstruktivističtí pedagogové považují hodnocení za součást učení, nikoli za proces, který následuje výhradně za výstupem či produktem výuky.

Petty (2008) charakterizuje formativní hodnocení jako hodnocení podle individuální vztahové normy.

Clarke řadí formulování učebních cílů (včetně formulování kritérií úspěchu) a jejich sdílení se studenty mezi základní techniky formativního hodnocení. Nejdůležitějším prvkem formativního hodnocení, a mnohdy jeho synonymem, je podávání zpětné vazby. Konkrétní, korektivní a včasná zpětná vazba představuje informace, které žák potřebuje pro svůj další pokrok. Clarke považuje za důležité monitorovat a hodnotit již žákovo porozumění (Clarke in Novotná, Krabsová, 2013).

Wiliam (2016) definuje pět strategií formativního hodnocení, které umožňují učiteli efektivně realizovat edukační proces na základě porozumění potřeb žáků a průběžného vyhodnocování cílů s oporou o důkazy o učení a zároveň činí z formativního hodnocení jednu ze zásadních profesních kompetencí učitele.

Aktivizování žáků jako „vlastníků“ svého učení, tedy naplňování páté strategie formativního hodnocení, má v kontextu rozvoje žákova potenciálu určující roli a je podle Barkatové (2014) založeno na třech klíčových faktorech.

a) *Nastavení učebních aktivit v kontextu osobních cílů*

Diagram 1: Strategie formativního učení (Wiliam, 2016)

Žák je podporován v propojování cílů školního učení s cíli zpřesňujícími aspiraci žáků a vedoucími ke kariérní profilaci, která se může odrážet např. ve volbě volnočasových aktivit.

b) Spojení vynaložení úsilí s úspěchem

To je zajištěno realistickým chápáním kritérií úspěchu, identifikací správně provedených činností, podporou proaktivního vyhledávání pomoci a umožněním využít zpětnou vazbu k vlastnímu pokroku.

c) Zapojování žáků do plánování práce

Této metě se lze přiblížit vytvářením příležitostí pro participaci žáků na organizaci úkolů, volbě metod, forem, strategií a prostředků, které ke stanoveným cílům vedou. Tento faktor zahrnuje napomáhání žákům přemýšlet o jejich myšlení a učení a poznávat vlastní kognitivní procesy. Odpovídání na otázku *Jak se učím?* je výzkumníky nazýván metakognicí (Flavell in Wiliam, 2016), v širším kontextu také autoregulací učení

(Boekaertsová, Maes, Karoly in Wiliam, 2016), tedy vícesložkovým, vícestupňovým a opakujícím se procesem sebeřízení, který zahrnuje jak metakognici, tak emoce.

Pokud se dítě učí ve *flow* a má emoční vazbu k tomu, co se učí – baví ho to, protože při učení využívá své nejlepší talenty –, bude schopno využívat naučené věci dlouhodobě. Jestliže se z něčeho, co se učíme, stane dovednost (návyk), synapse přetrvávají celý život. Dítě by se mělo věnovat především předmětům, v nichž může skutečně vyniknout a rozvíjet svůj talent, nikoli snažit se zlepšovat v tom, k čemu talent nemá. Pochopitelně se musí učit i předměty, které mu nejdou, aby školu zvládlo dokončit, důležité ovšem je nezaměřovat se za každou cenu pouze na oblasti, které dítěti nejdou, a kvůli tomu přehlížet jeho dovednosti (Mühlfeit, Novotná, 2018, s. 54–55).

Rogers deklaruje, že empatické, autentické a akceptující reakce vůči žákovu projevu mají v pedagogické praxi pozitivní a nenahraditelný vliv. Další Rogersovou premisou, která definuje osobnost kompetentního učitele, je důvěra ve svého žáka, v jeho schopnost rozvinout svůj potenciál. To znamená do značné míry upustit od pedagogické intervence – koordinace a úkolování, a naopak vytvářet atmosféru pro svobodné zkoumání, objevování a poznávání (Mikoška, 2014).

Mezi stěžejní dovednosti učitele facilitátora, které jsou identifikovatelné v praxi primárního vzdělávání a které v různé intenzitě reflektují Rogersovo pojetí facilitace, patří:

- vytváření bezpečného prostředí (otevřená atmosféra, prostor pro vyjádření názorů a diskusi, dostatečný čas a prostor pro reflexi a sebereflexi, využívání komunitního kruhu, formulovaná a revidovaná pravidla soužití, spoluúčast žáků na rozhodování...)
- spoluvytváření podnětného učebního prostředí (třída jako pracovní dílna, široká nabídka didaktických pomůcek a studijních materiálů a volnost žáků v jejich výběru...)
- pečlivé promýšlení cílů výuky, plánování s oporou o reflexi předchozích cílů výuky a zpětnou vazbu žáků
- uvědomělé plánování učebních aktivit tak, aby byla podpořena interakce mezi členy skupiny (posílení komunikativních a kooperativních kompetencí, rozvoj seberegulace skupiny)

- reflexe individuálního pokroku žáků v oblasti poznávací i sociální (strategie formativního hodnocení, zpětná vazba, sebehodnocení, vrstevnické hodnocení, využití žákovského portfolia jako nástroje hodnocení ve formativní funkci)
 - modelování a vytváření podmínek pro zpětnou vazbu v průběhu učební činnosti (prostor pro otázky, diskusi...)
 - jasná, srozumitelná a včasná formulace kritérií hodnocení
 - udržování motivace a aktivizace žáků vhodným výběrem metod a strategií
 - vytváření příležitostí pro rozvoj vyjádření samostatného úsudku a kritické myšlení
- (Otavová, 2018).

2 Výzkumné otázky a metody

Se zvážením limitů, kterým pedagogické výzkumy dlouhodobě čelí v souvislosti s pandemickou situací, jsme k zodpovězení výzkumných otázek v této fázi šetření zvolili polostrukturované písemné dotazování. Rozhodnutím kombinovat kvantitativní a kvalitativní dotazování jsme usilovali o co největší míru ukotvení respondentů v teoretickém rámci výzkumu na jedné straně a jednoznačně definovaným účelem dotazování na straně druhé, tedy obsažnosti odpovědí a pružnosti získávání informací.

Kvalitativní dotazování umožňuje respondentovi vyjevit své zcela subjektivní pohledy a názory, navrhopvat možné vztahy a souvislosti, vztahovat se k tématům vlastních aktuálních podmínek (Hendl, 2005, s. 170).

V kvalitativním výzkumu je hlavním nástrojem sběru a analýzy dat sám výzkumník. Pochopení podstaty dílčích procedur kvalitativní analýzy umožní směřovat k úspěšné realizaci analytického procesu a minimalizovat rizika zkreslení výsledků šetření (Skutil, 2011, s. 215).

Respondentům byly předloženy jak uzavřené a polouzavřené položky, tak zejména soubor otázek otevřených, při jejichž analýze volíme cestu otevřeného kódování a kategorizace směřující k vyhodnocení. Po obsahové stránce je dotazování tvořeno položkami zjišťujícími fakta, největší

měrou jsou však zastoupeny otázky zjišťující mínění, postoje a motivy respondentů.

Vytěžení výsledků takto koncipovaného šetření plánujeme zúročit v navazujícím výzkumu, který porozumění klíčovým aspektům rozvoje žákova potenciálu v konstruktivistickém pojetí výuky prohloubí.

Hlavní výzkumná otázka byla stanovena následovně:

Jaké jsou příležitosti pro rozvoj žákova potenciálu v konstruktivistickém pojetí edukačního procesu v primární škole?

Hlavní výzkumnou otázku doplňují dílčí podotázky:

Jak učitelé posuzují podmínky pro naplňování principů konstruktivismu ve výuce?

Jaké metody a formy, které směřují k individualizaci výuky, učitelé ve své výuce realizují?

Jakým způsobem učitelé ověřují a vyhodnocují efektivitu edukačního procesu pro rozvoj žákova potenciálu?

S jakými principy a profesními kompetencemi pedagogové konstruktivistické pojetí edukačního procesu spojují?

3 Realizace a výsledky výzkumu

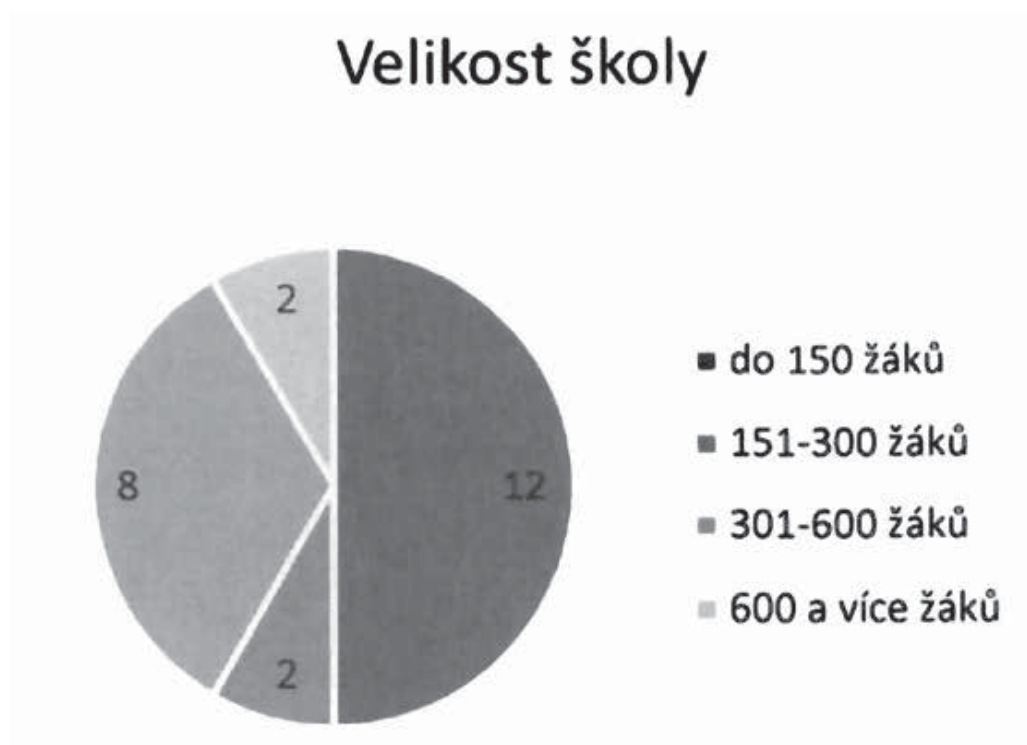
Výzkumný vzorek byl tvořen skupinou celkem 24 informantů, 21 pedagogů reprezentuje první stupeň a 3 pedagogové reflektují svou zkušenost s výukou na 2. stupni ZŠ.

Významné hodnotící měřítko pro náš výzkum představovala délka praxe, aspekty výuky jsme tedy vyhodnocovali u patnáctičlenné skupiny pedagogů s délkou praxe do 5 let a skupina pedagogů s praxí od šesti let byla tvořena devíti informanty.

Zastoupení žen a mužů odpovídá běžnému poměru v praxi českého základního školství. Na výzkumu participovalo 21 učitelek a 3 učitelé.

Statistické údaje doplňuje typ a velikost školy, uvádíme v Grafu 1 a Grafu 2, a specifikace role, kterou informant nad rámec pozice učitele prvního stupně, respektive druhého stupně vykonává. Sedm pedagogů deklaruje svou aktuální či předchozí zkušenost s prací asistenta pedagoga, tři oslovení uvádějí pozici vychovatele ve školní družině, zastoupení jsou také dva metodici prevence, jeden speciální pedagog a jeden metodik

informačních a komunikačních technologií. Výčet doplňuje v položce *jiná role* projektový manažer a asistent pro doučování a reedukaci.

Graf 1: Velikost školy

Graf 2: Typ školy

Jak učitelé posuzují podmínky pro naplňování principů konstruktivismu ve výuce?

Podmínky pro naplňování principů konstruktivismu ve výuce		
kategorie	Četnost zastoupení kategorie, deskriptory	
	Učitelé do 5 let praxe	Učitelé s 6 a více lety praxe
Klima školy (21)	Rozhodně ano 4 Spíše ano 11 Spíše ne 0 Ne 0	Rozhodně ano 4 Spíše ano 4 Spíše ne 0 Ne 0
Spolupráce vedení a týmu (22)	Úroveň 1-7 Úroveň 2-6 Úroveň 3-2 Úroveň 4-0 Úroveň 5-0	Úroveň 1-3 Úroveň 2-3 Úroveň 3-2 Úroveň 4-1 Úroveň 5-0
Profesní učení (23)	Dlouhodobá spolupráce s kolegy v plánování, realizaci a reflexi výuky Vzájemné kolegiální hospitace Oborová meziškolní sdílení pedagogů	Oborová meziškolní sdílení pedagogů DVPP

Tabulka 1: Podmínky pro naplňování principů konstruktivismu ve výuce

Při posuzování úrovně klimatu školy, které je bezpečné pro profesní učení a kolegiální spolupráci, byli pedagogové s praxí do 5 let v souladu s pedagogy služebně staršími. Obě skupiny respondentů posuzují klima školy, ve které vykonávají svou pedagogickou praxi, za příznivé pro uplatňování rozmanitých forem spolupráce a rozvoj profesního učení. Pozitivní školní klima je určujícím předpokladem také pro budování bezpečného prostředí v jednotlivých třídách a umožňuje pedagogům účinně pracovat s třídními kolektivy jak ve zvyšování efektivity edukačního procesu, tak budování příznivé dynamiky kolektivu.

Potřeby učitelů a jejich očekávání směrem k vedení školy jsou velmi rozsáhlé a komplexní. Hodnocení spolupráce vedení školy s učiteli je v obou kategoriích hodnoceno velmi vysoko.

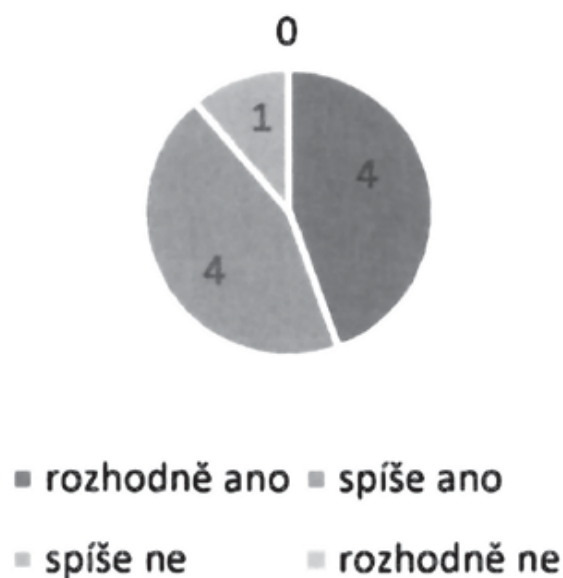
Analýza odpovědí zaměřených na preferenci strategií profesního učení přinesla převládající přesvědčení o efektivitě dlouhodobé spolupráce

Bezpečnost klimatu školy pro profesní učení a kolegiální spolupráci

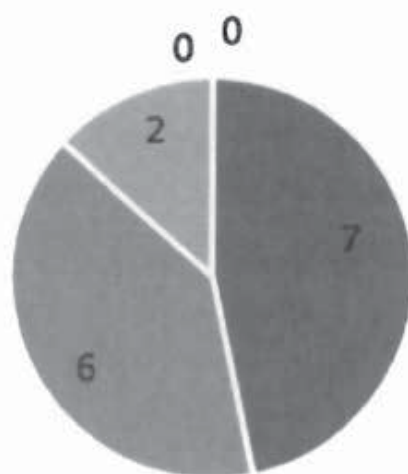
Graf 3: Klima školy – respondenti do 5 let prax

Bezpečnost klimatu školy pro profesní učení a kolegiální spolupráci

Graf 4: Klima školy – respondenti s 6 a více lety praxe

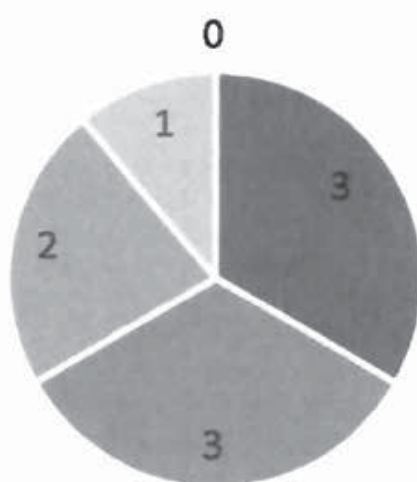
Spolupráce pedagogického týmu a vedení školy

■ 1 ■ 2 ■ 3 ■ 4 ■ 5

Graf 5: Spolupráce vedení a týmu – do 5 let praxe

Spolupráce pedagogického týmu a vedení školy

■ 1 ■ 2 ■ 3 ■ 4 ■ 5

Graf 6: Spolupráce vedení a týmu – s 6 a více lety praxe

s kolegy ve všech fázích výuky a využívání příležitostí pro získání popisné zpětné vazby kolegy při vzájemných hospitacích u začínajících učitelů. V této kategorii měla své silné zastoupení také oborová spolupráce pedagogů napříč školami.

Tento formát spolupráce preferovali také učitelé s delší praxí, ti se vyjádřili též k efektivitě akreditovaných kurzů DVPP. V menší míře deklarovali příklon k vzájemným kolegiálním hospitacím a dlouhodobé spolupráci s kolegy v plánování, realizaci a reflexi výuky.

S profesním učením přímo na pracovišti s využitím potenciálu kolegů více souzní učitelé začínající. Pro ty bývá také typické, že vzájemné návštěvy v hodinách berou jako přirozený způsob sdílení své pedagogické praxe. Není pro ně ohrožující ani fakt, že do jejich otevřených hodin přicházejí na observaci učitelé z jiných škol. Otevřeněji a detailněji analyzují a reflektují svou výuku.

V interpretaci výsledků této oblasti dotazování uvádíme deskriptory k jednotlivým kategoriím, které v kontextu vytvářejí obraz pojetí individualizace výuky informantů.

Pro pedagogy a praxí do pěti let je párová a skupinová práce přirozenou součástí výuky. Pro rozvoj spolupráce a kooperativních dovedností svých žáků využívají rozmanité metody a formy, nejčastěji deklarují didaktickou hru a projektové vyučování.

Hlubší úvaha nad adekvátností volby kooperativní strategie byla široce zastoupená mezi pedagogy s praxí nad 6 let. Rozhodování o formách výuky založených na spolupráci podléhá formulovaným edukačním cílům. Využití didaktické hry a projektové výuky plní významnou roli v rozvoji spolupráce žáků i v této skupině.

V obou skupinách učitelé potvrdili efektivitu komunitního kruhu a řízené diskuse jako metod vhodných pro rozvoj komunikace a aktivního naslouchání.

Významnými ukazateli individualizace výuky je v obou skupinách oslovených pedagogů možnost volby, a to jak v rozhodování o formě výuky, výběru didaktických prostředků či studijních materiálů, tak podobě výstupu či produktu učební činnosti, úrovně obtížnosti nebo variantního řešení zadaného úkolu. Pedagogové nad 6 let praxe uvádějí jako

příležitost pro individualizaci také modifikaci výukového cíle na základě typologie žáka a jeho potenciálu.

Jaké metody a formy, které směřují k individualizaci výuky, učitelé ve své výuce realizují?

Využití metod a forem směřujících k individualizaci výuky		
Kategorie	Deskriptory	
	Učitelé do 5 let praxe	Učitelé s 6 a více lety praxe
Kooperativní dovednosti (8,11)	Didaktická hra Párová a skupinová práce Projektové vyučování <i>Zařazování skupinové a skupinové práce je přirozenou součástí výuky.</i>	Párová a skupinová práce Didaktická hra Projektové vyučování <i>Kooperativní strategie ve výuce plánují ve vztahu k formulovaným cílům.</i>
Komunikace a aktivní naslouchání (10)	Komunitní kruh Řízená diskuse	Komunitní kruh Řízená diskuse
Individualizace výuky (15)	Volba učební metody, didaktických prostředků a studijních materiálů Příležitost pro realizaci variantních řešení úkolů Gradace obtížnosti učebních úloh Volba podoby výstupu či produktu výuky	Gradace obtížnosti učebních úloh Volba učební metody, didaktických prostředků a studijních materiálů Příležitost pro realizaci variantních řešení úkolů Rozšíření nabídky didaktických prostředků a studijních materiálů Modifikace výukového cíle na základě typologie žáka a jeho potenciálu
Rozvoj potenciálu (16)	Motivace žáka v procesu učení Úroveň diskuse při řešení problému Aktivita žáka	Aktivita žáka Propojování mezipředmětových vztahů Snaha o prohlubování tématu

Tabulka 2: Využití metod a forem směřujících k individualizaci výuky

A jaké ukazatele ve výuce jim poskytují informace o rozvoji žákova potenciálu?

Je to úroveň motivace žáka a jeho aktivity ve výuce. Začínající učitelé vnímají bohatost a hloubku diskuse žáka nad problémem jako významný

důkaz jeho potenciálu. Služebně starší kolegové tento důkaz spatřují ve schopnosti žáka problém vnímat a řešit v širších souvislostech.

Jakým způsobem učitelé ověřují a vyhodnocují efektivitu edukačního procesu pro rozvoj žákova potenciálu?

Reflexe a vyhodnocení efektivitu edukačního procesu		
Kategorie	Deskriptory	
	Učitelé do 5 let praxe	Učitelé s 6 a více lety praxe
Kritéria pro formulaci cílů (12)	Konkrétnost Motivace Smysluplnost	Smysluplnost Konkrétnost Dosažitelnost Motivace
Reflexe a vyhodnocení cílů (13,14,20)	S ukončením probíraného tematického celku Úroveň splnění úkolu 2 hodiny týdně	Po každé vyučovací hodině Výstupy a produkty v žakovském portfoliu 2 hodiny týdně
Důkazy o učení žáků (17)	Sebehodnocení Pravidelné pohovory nad portfoliem ve formátu učitel-žák	Sebehodnocení Pravidelné pohovory nad portfoliem ve formátu učitel-žák
Vrstevníkové hodnocení a sebehodnocení (18,19)	Ano, nemohu posoudit Ano	Ano, nemohu posoudit Ano

Tabulka 3: Reflexe a vyhodnocení efektivitu edukačního procesu

Zatímco pro začínající pedagogy je určujícími kritérii pro formulaci cílů výuky jejich konkrétnost, smysluplnost a motivační potenciál, zkušenější pedagogové zahrnují do výčtu nejdůležitějších kritérií také dosažitelnost cílů. S dosažitelností cílů je spojen koncept zóny nejbližšího vývoje žáka a kompetence pedagoga nastavovat úroveň podpory dítěte a mířit k individualizaci výuky. Toto propojení však nepotvrzují vyjádření informantů v oblasti spojené se čtvrtou výzkumnou otázkou.

Začínající pedagogové nejčastěji vyhodnocují úroveň naplnění cílů s ukončením probíraného tematického celku, druhá skupina informantů se vyhodnocování efektivitu výuky věnuje po každé vyučovací hodině. Jako zásadní podklad pro posouzení naplnění cílů výuky uvádějí začínající pedagogové jednotlivé učební úlohy a úroveň jejich zpracování,

zatímco zkušenější pedagogové jako nástroj hodnocení uvedli portfolio žáka, ve kterém jsou výstupy z výuky sumarizovány a umožňují reflektovat žákův pokrok. Sporným se zde jeví časové hledisko. Práce s portfoliem by zde více odpovídala vyhodnocení výuky po delším časovém úseku, tedy např. i po probraném tematickém celku, jak uvádějí začínající pedagogové.

Nad vlastní výukou se pedagogové v obou cílových skupinách zamýšlejí zhruba 2 hodiny týdně, a vnímají tak sebereflexi jako důležitou součást práce pedagoga.

Shodně se pedagogové obou skupin vyjádřili k otázce posuzování žákova pokroku s oporou o důkazy o učení. Sebehodnocení je v obou skupinách považováno za nedílnou součást hodnocení žáka, to potvrzuje i odpověď na položku 19, a významnou příležitostí pro reflexi žákova pokroku za stanovené období informanti uvádějí pravidelný pohovor nad portfoliem ve formátu učitel-žák.

Informanti v obou skupinách deklarují svou jistotu ve využívání vrstevnického hodnocení na jedné straně, na straně druhé uvádějí také nedostatek zkušeností a příležitostí si potenciál této složky hodnocení ve formativní funkci vyzkoušet.

S jakými principy a profesními kompetencemi pedagogové konstruktivistické pojetí edukačního procesu spojují?

Profesní kompetence pedagogů a principy konstruktivistického pojetí edukačního procesu		
kategorie	deskriptory	
	Učitelé do 5 let praxe	Učitelé s 6 a více lety praxe
Principy (7)	Učení je aktivní proces.	Výsledkem výchovně vzdělávacího procesu je poznání jako integrovaný celek.
Učitel facilitátor (9)	Udržuje motivaci a aktivizaci žáků výběrem vhodných metod a strategií.	Vytváří bezpečné prostředí.

Tabulka 4: Profesní kompetence pedagogů a principy konstruktivistického pojetí edukačního procesu

Tabulka 4 obsahuje formulace výroků, s nimiž se informanti ve svém pojetí konstruktivismu a jeho principů ve výuce a také roli pedagoga facilitátora reprezentujícího široké spektrum profesních kompetencí ztotožnili nejvíce.

Učitelé do pěti let praxe považují za velmi důležité principy konstruktivistického pojetí edukačního procesu také následující:

- *Výuka je založená na diskusi a spolupráci mezi žáky, vrstevnickém učení. Učitel žáky na jejich cestě k vědomostem a dovednostem provází, osvojuje si roli facilitátora.*
- *Výuka je založená na dynamické interakci mezi učitelem, žákem a úkolem.*
- *Výsledkem výchovně vzdělávacího procesu je poznání jako integrovaný celek.*

Pedagogové v této skupině neakcentovali výrok týkající se úlohy cílů a jejich reflexe.

Pro učitele s 6 a více lety praxe jsou následující výroky spojeny s jejich pojetím konstruktivistické výuky:

- Učení je aktivní proces.
- *Výuka je založená na diskusi a spolupráci mezi žáky, vrstevnickém učení.*
- *Učitel žáky na jejich cestě k vědomostem a dovednostem provází, osvojuje si roli facilitátora.*
- *Důsledné stanovování učebních cílů a jejich reflexe vedou ke zvyšování motivace žáků k učení.*

Učitelé v této skupině neakcentovali výrok zaměřený na porozumění zóně nejbližšího vývoje žáka jako východisku pro individualizaci výuky.

Mezi profesní kompetence, které odpovídají roli učitele facilitátora, začínající učitelé ještě uvedli:

- *Poskytuje příležitosti pro vyjádření samostatného úsudku a kritické myšlení.*
- *Vytváří bezpečné prostředí.*
- *Pečlivě promýšlí cíle výuky a plánuje.*
- *Reflektuje pokrok žáků v oblasti poznávací i sociální.*

V této skupině nebyla ve skupině kompetencí pedagoga facilitátora akcentována dovednost poskytovat žákovi popisnou zpětnou vazbu

v průběhu učební činnosti. Objevuje se zde také rozpor ve vnímání důležitosti cílů ve výuce.

Učitelé s 6 a více lety praxe k důležitosti kompetence učitele vytvářet bezpečné prostředí ve třídě vyzdvihují ještě následující:

- *Udržuje motivaci a aktivizaci žáků vhodným výběrem metod a strategií.*
- *Plánuje učební aktivity tak, aby podpořil interakci mezi členy skupiny.*
- *Spoluvytváří podnětné učební prostředí.*
- *Poskytuje příležitosti pro vyjádření samostatného úsudku a kritické myšlení.*

Informanti v této skupině považují dovednost pedagoga uvědoměle vytvářet skupiny za méně důležitou.

Závěr

Existuje-li nějaký obecný princip učitelské praxe, pak je to, že výuka musí odpovídat specifickým potřebám žáků, které učitel vzdělává. Učitelé, kteří jsou kompetentní k tomu, aby zjistili, kdy je přístup zvláště účinný při zlepšování učení žáků, a kdy tomu tak není, maximalizují jejich příležitosti k učení a vytvářejí vhodné podmínky pro rozvoj jejich potenciálu.

Benefitů *flow* pro učení žáků využívají progresivní pedagogické směry, alternativní školy, ale i tradiční školy implementující inovativní tendence v některých aspektech edukačního procesu. Cílevědomé zaujetí, soustředěná motivace a pozitivní ladění emocí spojených s řešením úkolu, to vše vede žáka k dosažení stanoveného cíle, je však také cílem samo o sobě.

Jádro rozvoje konstruktivistické výuky tkví přímo v prostředí tříd, ve spolupráci učitelů a dalších pedagogických pracovníků, kteří se zaměřují na propojení konstruktivistické teorie a praxe ve svých třídách a vzdělávacích plánech. Učitelé bez ohledu na délku praxe si mohou navzájem efektivně pomáhat v porozumění aspektům vlastního učení, jeho rozvoje a dopadu tohoto rozvoje na kvalitu své výuky.

Literatura:

- BANDURA, A. *Social Learning and Personality Development*. London, 1970.
- BARKAT, J. C. G. *Handing over the baton: An intervention study looking at improving students' motivational attitudes towards taking greater ownership of their learning at KS4*. London: Institute of Education, University of London, 2014.
- BÍLEK, M., RYCHTERA, J., SLABÝ, A. *Konstruktivismus ve výuce přírodovědných předmětů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008.
- HEJNÝ, M., KUŘINA, F. *Dítě, škola a matematika: konstruktivistické přístupy k vyučování*. Praha: Portál, 2015.
- HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2016.
- MIKOŠKA, P. *Člověk, psychoterapie a pedagogika v přístupu C. R. Rogerse*. Ostrava: Moravapress, 2014.
- MOLNÁR, J., SCHUBERTOVÁ, S., VANĚK, V. *Konstruktivismus ve vyučování matematice*. Olomouc: UP, 2008.
- MÜHLFEIT, J., KRŮTOVÁ, K. *Odemykání dětského potenciálu*. Brno: Management Press, 2018.
- NEZVALOVÁ, D. ed. *Konstruktivismus a jeho aplikace v integrovaném pojetí přírodovědného vzdělávání. Úvodní studie k projektu GAČR 406/05/0188*. Olomouc: UP, 2006.
- NOVOTNÁ, K., KRABSOVÁ, V. *Formativní hodnocení: případová studie*. Praha: PdF UK, 2013.
- OTAVOVÁ, M. *Konstruktivistické pojetí edukačního procesu z hlediska profesní připravenosti pedagogů v primárním vzdělávání*. Olomouc: PdF UP, 2018.
- PETTY, G. *Moderní vyučování*. Praha: Portál, 2008.
- RICHARDSON, V. *Constructivist Teacher Education. Building a World of New Understandings*. Falmer Press, 1997.
- SKUTIL, M.A. kol. *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství*. Praha: Portál, 2011.
- TOMKOVÁ, A. *Program Čtením a psaním ke kritickému myšlení v primární škole: distanční text*. Praha: PdF UK, 2007.
- WILIAM, D., LEAHY, S. *Zavádění formativního hodnocení: praktické techniky pro základní a střední školy*. Praha: EDU LAB, 2016.

Kontakt na autorky příspěvku:

Mgr. Bc. Marcela Otavová, Ph.D.

Katedra primární a preprimární pedagogiky

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého

Žižkovo nám. 5

771 40 Olomouc

email: marcela.otavova@upol.cz

Barbora Doskočilová

Katedra primární a preprimární pedagogiky

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého

Žižkovo nám. 5

771 40 Olomouc

e-mail: barbora.doskocilova01@upol.cz

Denisa Windsorová

Katedra primární a preprimární pedagogiky

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého

Žižkovo nám. 5

771 40 Olomouc

e-mail: denisa.windsorova01@upol.cz

Barbora Putnová

Katedra primární a preprimární pedagogiky

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého

Žižkovo nám. 5

771 40 Olomouc

e-mail: barbora.putnova01@upol.cz

Protinacistický odboj v období 2. světové války jako problém historie a identity evropských národů

Pavel KOPEČEK

Anti-Nazi Resistance during World War II as a Problem of the History and Identity of European Nations

Abstract: The study deals with the history of the anti-fascist resistance in Europe between 1939 and 1945 and assesses the importance of the resistance movement for the history of World War II. The question of the anti-fascist resistance movement is one of the important and often controversial historical themes of the dramatic period between 1939–1945, not only in our country but also in other European countries. Although the main merit of defeating the Axis powers had the armies of the anti-fascist coalition states, the resistance movements in the occupied countries also played a significant role, which had, apart from its military significance, also a strong political and moral influence. It represented a significant alternative to subordination to the occupying power, or even to active collaboration with it. Of course, the character, possibilities and objectives of the resistance in each country were based on a range of specific circumstances including the previous political, economic and cultural development, geographical conditions, the character and objectives of the occupation administration and the extent of its terror, but also the country's strategic position and distance from the front lines, relations between the various resistance movements and their foreign centres, etc.

Key Words: Anti-fascist resistance, World War II, Identity, Nazi occupation

Úvod

Otázka protifašistického hnutí odporu patřila a patří nejen v České republice, ale i v jiných evropských státech mezi významná, ale často kontroverzní historická témata dramatického a rozporuplného období 2. světové války. I když hlavní podíl na porážce mocností Osy měly bezesporu pravidelné armády velmocí protifašistické koalice, nezanedbatelnou úlohu sehrála i odbojová hnutí v okupovaných zemích i v některých spojeneckých státech nacistického Německa i v samotné Hitlerově Třetí říši. Až na výjimky nebyla sice schopna nad protivníkem sama zvítězit a osvobodit svoji zemi vlastními silami, často ale dokázala k tomuto vítězství účinně přispět. V této souvislosti je ovšem nutné upozornit na to, že jednotlivé odbojové proudy v okupovaných zemích samozřejmě chtěly přispět svým dílem k porážce nacistického Německa a jeho spojenců, přitom ale většinou sledovaly vlastní cíle, které se ne vždy a ve všem kryly se záměry velmocí protifašistické koalice a jejich vlastních exilových vlád, resp. v řadě případů s nimi byly v přímém rozporu (Kopeček, 2019, s. 15–16).

1 Možnosti, formy a cíle odbojových hnutí v evropských zemích

Podzemní hnutí měla kromě svého čistě vojenského významu, který je ovšem dodnes často zpochybňován, i výrazný dosah politický a morální. Představovala výraznou alternativu k podvolení se okupační moci, nebo dokonce k aktivní spolupráci s ní. Charakter, možnosti i cíle odboje v jednotlivých zemích se odvíjely od celé škály konkrétních okolností – předcházejícího národního, politického, hospodářského a kulturního vývoje, geografických podmínek, charakteru a cílů okupační správy, vztahů mezi jednotlivými odbojovými směry a jejich zahraničními centry, ale i strategické polohy dané země, její vzdálenosti od frontových linií atd.

Protifašistický odboj se mohl projevat různými formami – od rozmnožování ilegálního tisku a protiokupační agitace, pomoci ohroženým nebo skrývajícím se osobám, zpravodajské činnosti a sabotáží až po ozbrojený

a partyzánský boj přecházející často v otevřená povstání proti okupantům. V některých zemích dokázaly různé odbojové proudy přes odlišné politické cíle navzájem spolupracovat (např. ve Francii, Norsku, Československu nebo Dánsku), jinde bojovaly nejen proti okupačním silám, ale často i proti sobě navzájem, např. v Polsku, Jugoslávii, Řecku nebo Albánii (Vykoukal, Litera, Tejchman, 2000, s. 33–45).

Komplikovaná situace většinou nastávala v mnohonárodnostních státech (Jugoslávie, východní oblasti předválečného Polska, ale i např. Belgie), v nichž mohla okupační moc využívat ve svůj prospěch nacionální spory mezi místním obyvatelstvem. Specifický charakter měla antifašistická rezistence v Rumunsku, Bulharsku a Maďarsku, které sice byly satelitními spojenci nacistického Německa, ale značná část opozice proti tamějším vládnoucím režimům mohla aspoň v některých fázích 2. světové války působit na legální bázi. I zde ovšem vznikaly tajné odbojové organizace a na území Rumunska a zejména Bulharska operovaly rovněž partyzánské skupiny, i když se jejich význam nedá srovnávat např. s Jugoslávií nebo Řeckem.

Ve specifické situaci se nacházeli členové protinacistické rezistence v Německu. Ti nejenže museli čelit represivním složkám totalitního státu, ale často zároveň řešili i obtížné dilema boje proti příslušníkům vlastního národa. Pro mnoho z nich bylo také velmi tíživé poznání, že cesta ke svržení nacistického režimu vede jen přes válečnou porážku jejich vlasti (srov. Venohr, 2008).

2 Vnitřní a vnější vztahy odbojových hnutí

Vztahy mezi jednotlivými ilegálními proudy a skupinami se zejména ve východní Evropě a na Balkáně s vývojem vojensko-politické situace často výrazně měnily – dřívější spojenec se mohl stát úhlavním nepřitelem a naopak. V Jugoslávii se tak pro Mihailovičovy četníky stali hlavním protivníkem Titovi komunističtí partyzáni, proti nimž se neváhali spojovat i s kolaborantskými a okupačními silami. Podobné protikomunistické fronty zahrnující pravicové a nacionální odbojové proudy, ale také kolaborantské síly vznikly i v Albánii nebo Řecku, dílčí dohody s Němci uzavřely ale v závěru války i např. pravicové Národní ozbrojené síly

v Polsku. Vzhledem k vývoji válečné situace se do beznadějné situace dostaly ty nacionální ilegální proudy v Polsku, Pobaltí nebo na Ukrajině, které se po obratu ve vývoji 2. světové války snažily ve svých zemích zabránit vytvoření nebo znovunastolení režimu sovětského typu.

V souvislosti s vývojem odbojového hnutí v průběhu 2. světové války se dostává do poněkud jiného světla i problém kolaborace s okupační mocí, který prostupuje historii let 1939–1945 stejně jako téma protifašistického odboje. Je zřejmé, že hranice mezi kolaborací, tzv. „šedou zónou“ a rezistencí nebyly vždy zdaleka tak ostré a jednoznačné, jako se snad může zdát povrchnímu pozorovateli dnes (srov. Jackson, 2006).

Protifašistický odboj v období 2. světové války si pochopitelně nelze nijak idealizovat. Zejména partyzánské operace na územích východní Evropy, Balkánu, ale i např. severní Itálie byly často vedeny velmi nevybíravými prostředky a nezřídka měly podobu totální války, jejíž důsledky tragicky postihovaly v široké míře civilní obyvatelstvo. Členy podzemních hnutí odporu také nelze šmahem označit jako bojovníky za demokracii, jejich ideové zaměření se pohybovalo po celé škále politického spektra od přívrženců krajní levice až k silně nacionalistickým a extrémně pravicovým proudům. Specifické postoje v okupovaných zemích většinou zastávaly komunistické odbojové skupiny, které se během války zpravidla přizpůsobovaly politice Kominterny a Sovětského svazu, a jejichž konečným, i když často z taktických důvodů skrývaným cílem bylo získání mocenské hegemonie a vytvoření režimu sovětského typu. Snaha o výrazné politické, sociální a ekonomické změny oproti předválečnému stavu byla ovšem přítomna v teorii i praxi i řady nekomunistických odbojových směrů a skupin. V okupovaných oblastech Sovětského svazu postupně vzniklo silné partyzánské hnutí řízené Moskvou, které kromě své vojenské funkce plnilo i úkol ovlivňovat a kontrolovat politický a mocenský vývoj na těchto územích podle potřeb sovětského vedení.

Významnou úlohu při organizaci vnitřního odboje i při vytváření vlastních zahraničních vojenských jednotek zpravidla sehrávaly exilové reprezentace okupovaných zemí, které sídlily většinou v Londýně, respektive v případě zahraničních vedení komunistických stran v Moskvě. Velmi často se ovšem mezi exilovou složkou odboje a rezistencí na okupovaném území projevovalo napětí, které vyplývalo mj. z odlišných politických

cílů, rozdílného vnímání momentální vojensko-politické situace nebo ze snahy získat hlavní podíl na určování poválečného vývoje ve své zemi. S výjimkou Jugoslávie pak byly tyto rozpory vyřešeny ve prospěch těch zahraničních center odboje, která se mohla opřít o podporu velmocí antifašistické koalice, a zejména o přímý zásah jejich vojenských sil.

Výrazným příkladem je v tomto směru Polsko, v němž byl nekomunistický odboj, podléhající londýnské exilové vládě, mnohem silnější než komunistické podzemí podporované Moskvou, přesto ale nedokázal zabránit vytvoření prosovětského režimu nastoleného pod patronací Rudé armády (srov. Davies, 2003). Rovněž je jen těžko představitelné, že by původně slabé komunistické strany v Rumunsku či Maďarsku dokázaly po válce získat v těchto zemích absolutní moc, pokud by neměly silnou podporu okupační správy řízené sovětskými představiteli. Naproti tomu v Řecku by místní komunističtí partyzáni s největší pravděpodobností nad svými slabšími domácími oponenty v mocenském boji zvítězili, pokud by ovšem nedošlo k vojenskému zásahu britských sil na straně jejich protivníků.

Napjaté vztahy pochopitelně existovaly v rámci jednotlivých odbojových hnutí i mezi jejich konkurenčními zahraničními centry – pokud existovala. V některých případech došlo nakonec ke kompromisní dohodě, která ale rozhodující mocenský střet zpravidla jen oddálila do poválečného období (Československo), jinde se hluboké politické a mocenské rozpory překonat v průběhu války v podstatě nepodařilo (Polsko). V některých případech ale také k vytvoření reprezentativního politického centra v zahraničí z různých důvodů vůbec nedošlo (Albánie, Rakousko, Německo, Dánsko).

Rozpory rovněž mohly vznikat z nesouladu mezi vojenskými potřebami a plány velmocí protifašistické koalice a reálnými možnostmi odbojových organizací, které působily v okupovaných zemích. Britové i Sověti měli zejména v obdobích výrazných neúspěchů svých ozbrojených sil silný zájem na zeslabení tlaku nacistického Německa, a to i prostřednictvím dezorganizace jeho týlu. Proto se snažili přimět podzemní organizace v okupovaných zemích k zintenzivnění diverzní a bojové aktivity. To ale často naráželo na odpor ze strany velení „odbojových armád“, která se obávala předčasného zdecimování svých sil v nerovném boji se silnějším

protivníkem a také velkých obětí mezi civilním obyvatelstvem, jež by bylo vystaveno odvetným represím nacistů. Z těchto důvodů se spojenecké mocnosti zpravidla snažily jednak si odbojové hnutí v strategicky důležitých okupovaných zemích výrazněji podřídit, zejména prostřednictvím vysílaných vojenských misí a parašutistických výsadek, dodávkami zbraní nebo finančními dotacemi pro jejich činnost, jednak si zde vytvořit i vlastní ilegální struktury, které by podléhaly výlučně jejich vlivu a plnily jejich rozkazy (srov. Foot, 1997).

V určitých fázích válečného konfliktu se ve vztahu k odbojovým hnutím mohly u jednotlivých velmocí protifašistické koalice dostat do rozporu i jejich vlastní politické a vojenské zájmy. Výrazně je to vidět zejména v případě Velké Británie, která v Jugoslávii nakonec obětovala vojensky nefunkční a politicky zkompromitované četnické hnutí a orientovala se na podporu akceschopné, nicméně komunisty řízené Titovy partyzánské armády (Keegan, 1996, s. 492–495). Naopak britské politické zájmy převážily nad těmi vojenskými v případě Itálie, ve které se na konci roku 1944 Britové snažili utlumit partyzánské hnutí působící v severní části země, jež bylo silně ovlivňováno italskými komunisty.

3 Význam protifašistického odboje

I když rozhodující vojenskou sílu států Osy na hlavních evropských frontách 2. světové války bezesporu představovaly německé ozbrojené složky, v případě kontroly okupovaných území tomu bylo poněkud jinak. Nacistické Německo totiž nebylo schopno kromě strategicky významných nebo ekonomicky klíčových oblastí ovládat rozsáhlá podmaněná území jen vlastními silami a muselo se ve velké míře spoléhat na jednotky svých spojenců a také na kolaborantské vojenské a policejní formace vytvářené z řad místního obyvatelstva. Z tohoto hlediska tak např. pro mocenský vývoj na Balkáně představovala jeden z rozhodujících mezníků kapitulace fašistické Itálie v září 1943, po níž mocnosti Osy ztratily v tomto regionu vojenskou převahu. Rovněž v případě okupovaných oblastí Sovětského svazu vyplývala neschopnost nacistického Německa potlačit místní partyzánské hnutí do značné míry z nedostatku jeho vlastních vojenských a policejních sil v tomto prostoru (srov. Gogun, 2019).

Z tradic evropského protifašistického odboje 2. světové války se zrodila celá řada velmi různorodých osobností často mimořádně významných i pro poválečný politický vývoj svých zemí, jako byli např. Charles de Gaulle ve Francii, Willy Brandt ve Spolkové republice Německo, Władysław Gomułka v Polsku, János Kádár v Maďarsku, Josip Broz-Tito v Jugoslávii nebo Enver Hoxha v Albánii.

Druhá světová válka v Evropě skončila v květnu 1945 vítězstvím protifašistické koalice. Jen část příslušníků odbojových hnutí v okupovaných zemích i státech Osy ale mohla být oprávněně přesvědčena o tom, že by i oni patřili k vítězům a že cíle, za něž v předchozích letech bojovali, byly skutečně naplněny. Pro mnoho z nich navíc boj kapitulací nacistického Německa neskončil. Na Ukrajině a v Pobaltí příslušníci místních nacionalistických hnutí kladli marný odpor obnovující se sovětské vládě. V Polsku mnoho bývalých členů Zemské armády napojených na polskou exilovou vládu v Londýně pokračovalo v boji proti nastolenému komunistickému režimu a také jím bylo tvrdě pronásledováno. Také většina příslušníků polských vojenských jednotek ze Západu se už do vlasti nevrátila. V Řecku vypuklo nové kolo občanské války, v níž na jedné straně stáli komunističtí partyzáni, na straně druhé přívrženci královské vlády, přičemž obě strany používaly vůči svým protivníkům teror jako prostředek boje. V Československu se po únoru 1948 řada příslušníků domácího i zahraničního protifašistického odboje stala obětí represí komunistického režimu nebo v lepším případě byla jejich činnost v období nacistické okupace na dlouhou dobu odsouzena k zapomnění. Rovněž například v Rumunsku se mnozí důstojníci královské armády, kteří se účastnili povstání proti Antonescově režimu a v závěru války bojovali po boku Rudé armády proti nacistickému Německu, stali obětí poválečných čistek. Nespokojenost s poválečným vývojem ve svých zemích ale pociťovala i značná část odbojářů ve Francii, v Belgii, Nizozemsku nebo Itálii.

Závěr

S koncem druhé světové války pochopitelně evropské dějiny neskončily. S jejich dalším vývojem se proměňoval i pohled na odbojové protinacistické a protifašistické hnutí v letech 1939–1945 a tento proces trvá

v podstatě dodnes. Zejména v zemích, v nichž v poválečném období došlo k prudkým mocenským zvrátům, se velmi často také radikálně měnilo i historické a politické hodnocení jednotlivých osobností a událostí vztahujících se k antifašistickému odboji i k dalším fenoménům souvisejícím s druhou světovou válkou. Ve státech sovětského mocenského bloku včetně Československa sloužila účast v protifašistickém odboji komunistickým stranám jako jedno z hlavních oprávnění k držení monopolu moci a řada vysokých představitelů komunistických režimů – J. B. Tito, E. Hoxha, J. Kádár, G. Husák a další – v období války působila v řadách komunistické rezistence. Tyto skutečnosti zde logicky vedly k úmyslnému zkreslování a zatemňování řady kapitol v dějinách odboje – nekomunistického, ale paradoxně i komunistického. Ze stejných důvodů bylo prakticky nemožné objektivně a nezaujatě posuzovat roli Sovětského svazu a jeho občanů (například partyzánů nebo parašutistů) v hnutí odporu v těchto zemích.

Po pádu středoevropských a východoevropských komunistických režimů pak vypjatá ideologizace a politizace tohoto tématu vedla k často radikálnímu přehodnocování pohledu na období let 1939–1945. V Rumunsku nebo Bulharsku, kde byla protifašistická povstání v roce 1944 předtím oficiálně považována za počátek nastoupení cesty k „socialistické“ přeměně společnosti, začala být nyní často poněkud jednostranně vnímána jen jako první fáze komunistické hegemonie a zapojení těchto zemí do mocenské sféry Sovětského svazu (srov. Treptow, 2000). V Maďarsku bylo nyní velmi obtížné najít „demokratické“ hrdiny odboje, kteří by nebyli spjati buď s komunismem, nebo s autoritářským Horthyho režimem. Na Slovensku jsou debaty o smyslu Slovenského národního povstání součástí často složitého hledání vztahu slovenské společnosti k válečné Slovenské republice. Ukrajinská povstalecká armáda a heroizace nebo naopak odsuzování jejich představitelů přispívají ke zvyšování napětí v ruskoukrajinskopolských vztazích (srov. Řepa, 2019).

I v České republice budou spory o význam atentátu na Heydricha, partyzánského hnutí i dalších otázek spjatých s nacistickou okupací určitě probíhat i nadále. Debaty o smyslu a rozsahu odbojového hnutí, ale i kolaborace nebo vlastního podílu na holocaustu opakovaně také výrazně rezonují i v západoevropských zemích. Z tohoto hlediska se někdy snad zdá, že druhá světová válka skončila včera.

Literatura:

- BORODZIEJ, W. a kol. *Polska Podziemna 1939–1945*. Warszawa: Wydawictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1991.
- BUSMAN, S. *Osvobození. Nizozemsko a Belgie za 2. světové války*. Praha: Naše vojsko, 2011.
- DAVIES, N. *Polsko. Dějiny národa ve střední Evropě*. Praha: Prostor, 2003.
- DAVIES, N. *Europe: A History*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- FRIEDL, J. a kol. *Dějiny Polska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017.
- FOOT, M. R. D. SOE. *Stručná historie Útvaru zvláštních operací*. Brno: Bonus A, 1997.
- GOGUN, A. *Stalinova komanda. Ukrajinské partyzánské jednotky v letech 1941–1944*. Praha: Academia, 2019.
- JACKSON, J. *Francie v temných letech 1940–1944*. Praha: BB/art, 2006.
- KEEGAN, J. *Druhá světová válka*. Praha – Plzeň: Beta, 1996.
- KOPEČEK, P. *Evropa v plamenech. Protifašistický odboj v období druhé světové války se zaměřením na region střední Evropy*. Praha: Epocha, 2019.
- KOVKEL, I. I., JARMUSIK, E. S. *Istorija Belarusi s drevnejshih vremyon do nashego vremeni*. Minsk: Aversev, 2004.
- LUŽA, R. *Der Widerstand in Österreich 1938–1945*. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1985.
- MACKSEY, K. *Zapalte Evropu! Partyzáni v Evropě za 2. světové války*. Brno: Jota, 2000.
- MIČEV, S. a kol. *Slovenské národné povstanie 1944*. Banská Bystrica: Muzeum SNP, 2009.
- STEFFAHN, H. *Claus Schenk Graf von Stauffenberg*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1994.
- ŘEPA, T. *Banderovci: politické souvislosti, následky zneužití tématu komunistickou propagandou, návaznost na hybridní konflikt v současnosti*. Praha: Academia, 2019.
- TREPTOW, K.W. (ed.) *Dějiny Rumunska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000.
- VENOHR, V. *Patrioti proti Hitlerovi. Cesta k 20. červenci 1944*. Praha: Naše vojsko, 2008.
- VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Praha: Libri, 2000.

Kontakt na autora příspěvku:

PhDr. Pavel Kopeček, Ph.D.
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého
Žižkovo náměstí 5
771 40 Olomouc
e-mail: kopecekp@pdfnw.upol.cz

Teaching Ethnology and Ethnography during Global Pandemic: Few Remarks from Slovakia

Michal UHRIN

Abstract: In the middle of March 2020, due to the global pandemic of Covid-19 disease, Comenius University in Bratislava switched to distance method of education. The transition to distance teaching and learning and restriction of contact with „unknown people“ profoundly affected the teaching activities of the Department of Ethnology and Museology, Faculty of Arts, Comenius University in Bratislava. In this paper I describe how the way of teaching theory and methodology of ethnology and socio-cultural anthropology as well as methods and techniques, utilised in ethnographic research, had to be adapted to novel conditions. I will also address how the structure of ethnographic field research, conducted by first year bachelor students of ethnology, had to be changed regarding government restrictions associated with Covid-19 pandemic.

Key Words: Ethnography, Ethnology, Field research, Covid-19, Pandemic, Slovakia

Introduction

We would probably be hard-pressed to find a part of our professional and personal lives that has not been affected by the measures associated with the global Covid-19 pandemic that we have felt since about mid-March

2020. The current pandemic has exposed several problems in many countries around the world in terms of public health, education, or the third sector. The pandemic has also caused a challenge for education at universities in several ways. In the middle of March 2020, Comenius University in Bratislava switched to the distance method of education. The transition to the distance method of teaching and learning concerned all educational institutions in the Slovak Republic, from universities and colleges to high and primary schools. I was still a doctoral student of ethnology and cultural anthropology at the Department of Ethnology and Museology, Faculty of Arts, Comenius University in Bratislava, when we first felt the effects of the worldwide pandemic. The defense of my dissertation thesis was moved from May to August 2020. In August I successfully defended my thesis and obtained a PhD. in ethnology and cultural anthropology. In September, I took up the position of assistant professor at the Department of Ethnology and Museology, Faculty of Arts, Comenius University in Bratislava.

The transition to distance teaching and learning and restriction of contact with „unknown people“ profoundly affected pedagogical activities at the Department of Ethnology and Museology, Faculty of Arts, Comenius University in Bratislava. For more than three semesters (summer semester 2020, winter semester 2020, and summer semester 2021) we have been teaching students almost exclusively in digital space. In the following paragraphs, I will describe how the way of teaching theory and methodology of ethnology and socio-cultural anthropology as well as methods and techniques of ethnographic research, had to be adapted to novel conditions. I will also address how the structure of ethnographic field research, conducted by first-year bachelor students of ethnology, had to be changed considering government restrictions associated with the Covid-19 pandemic.

1 Teaching first-year students of ethnology

All students of ethnology at the Department of ethnology and museology, Comenius University in Bratislava, must complete, among other courses, four core courses in the first year of bachelor study. The four core courses are *Theory, methodology, and history of cultural anthropology* (two-semester

course); *Methodological foundations of ethnographic research*; *Methods, and techniques of field research*; *Field practice*. The purpose of the courses is to acquaint students with the basic principles of theory and methodology of ethnology and sociocultural anthropology. Let me briefly describe the purpose of each course and alternations that had or had not to be made during the pandemic.

The aim of the *Theory, methodology, and history of cultural anthropology* is to acquaint students with the development of theoretical thought in ethnology and socio-cultural anthropology. This course is based on thorough reading, studying, and analysis of classical works of the doyen of socio-cultural anthropology (e.g., Benedict, 1935; Geertz, 1973; Lévi-Strauss, 1963; Malinowski, 1932; Mead, 1928; Tylor, 1883; Turner 1991). Attention is also paid to the writings of founding fathers of social science such as Emile Durkheim (Durkheim 1995). Due to how ethnology has developed as a scientific discipline in Central and Eastern Europe, students must also become acquainted with the works of German ethnographers and ethnologists (e.g., Frobenius, 1909), Russian (soviet) ethnographers (e.g., Bogoraz, 1925; Shirokogoroff 1935) as well as Slovak and Czech ethnologists and ethnographers (e.g., Bogatyriov, 1937; Melicherčík, 1945).

During the course, *Methodological foundations of ethnographic research* students learn about basic principles, selected methodological approaches, and epistemological as well as ontological foundations of social science research. Special attention is given to the ethical aspects of ethnographic research. They will learn to identify ethical issues and their corresponding methodological solutions. Students are required to read selected works on the methodology of scientific research and the specifics of ethnographic research (e.g., Creswell, 2014; Leavy, 2017; Lett, 1997). After thorough and critical reading of selected book chapters or papers, they are required to prepare questions that are discussed during seminars.

The basic nature and structure of these two courses did not change during the pandemic. Students attended lectures (online), read books, discussed fundamental issues of social anthropology and ethnology in seminars. Although the warmth of human contact is irreplaceable during the teaching and learning process, students were able to meet all

the formal requirements for successful completion of these two courses. More importantly, they achieved similar learning outcomes as students in previous years. We draw this conclusion from the results achieved by students in both courses. The results were comparable to those of students in previous years who took the course in a face-to-face format. Despite the distance-online learning, students in the academic years 2019/2020 and 2020/2021 were able to acquire the necessary knowledge and skills. However, for the other two courses mentioned above, several major changes had to be made due to the pandemic.

2 Preparing for field practice during a pandemic

In the summer semester of 2020 and 2021, the most significant alterations regarding teaching had to be made in courses *Methods, and techniques of field research* and *Field practice*. In *Methods, and techniques of field research*, students are introduced to field methods and techniques used in ethnographic field research. Particular attention is paid to the methods of ethnographic interview and participant observation (Spradley 1979, 1980). Students will get acquainted not only with the theoretical aspects of conducting interviews and observations but also with their practical dimensions. They will learn about the different types of records that ethnographers make during field research (e.g., Berg 2001; Bernard 1995).

One of the tasks, students are required to complete, is to conduct an ethnographic interview with an „unknown person“ and conduct participant observations in an „unknown environment“. An unknown person can be any person they meet on campus, college, or anywhere else. The unknown environment can be a school club of which they are not a member and do not attend, an open-spaced food market, or any sports event. In a simplified sense, participant observation can be thought of as the observation of any interaction between individuals or groups, events, or places (for details see Spradley, 1980; Creswell, 2014; Leavy, 2017). For example, participant observation may be the observation of a busy street, a shopping mall, a park, or a playground. Participant observation does not necessarily require close face-to-face

contact or conversation with the people being observed. Thus, participant observation can be carried out during many anti-epidemiological measures and regulations.

Most students were able to conduct participant observation in an „unknown and unfamiliar environment“. In the case of the ethnographic interview, the situation was more complicated. The regulations of the Government of the Slovak Republic were changing during the year. In certain periods of 2020, it was recommended to meet only with family members and people living in the same household, while avoiding contact with strangers. For this reason, students had to conduct ethnographic interviews with either family members or strangers via the Internet. Despite the obvious limitations, students acquired the necessary skills to conduct ethnographic interviews and participant observation.

The knowledge and skills that students learn in *Methods and techniques of field research* are used and further developed during *Field practice*. *Field practice* takes place every academic year at the end of the summer semester. It consists of ten days of field research in a rural environment of Slovakia. Each year specific research sites are selected considering local conditions and the cultural history of concrete villages and regions. All students conduct research in the same location. Over the last ten years, the number of students has ranged on average from ten to fifteen.

Before the *Field practice*, students possess the necessary skills and knowledge for conducting ethnographic interviews and participant observation. The main purpose of *Field practice* is to apply the learned knowledge of basic methods of data collection in practice. Before the research, each student chooses a research topic for which ethnographic data are collected. Research topics include social and economic aspects of life, religion, agriculture and crafts, folklore, religious and non-religious holidays, etc. As with the bachelor's and master's theses, each student has a supervisor. Teachers from the department also take part in every *Field practice*. Their role is to help and guide students through their first field research. The knowledge acquired during field research and results of subsequent data analysis results in the first short ethnography that students write. During *Field practice*, students also acquire soft skills, which are quintessential for carrying out in-depth and successful ethnographic

research. *Field practice* bonds students together and teaches them the importance of teamwork.

3 Plan, adapt, overcome – ethnography during Covid-19

During the academic year 2019/2020 and 2020/2021, the academic staff of the Department of Ethnology and Museology had to react flexibly to the often-turbulent changes in government regulations and measures. In the spring of 2020 and 2021, it was clear that a global pandemic would also affect annual *Field practice*. A decision was made to carry out *Field practice* while considering the then actual government regulations.

As in previous years, students chose the research topic and supervisor. In comparison with previous years, all research topics in the year 2020 were related to the current pandemic situation in Slovakia (e.g. religious life during a pandemic; communication with friends and family during a pandemic; sports and physical activities during a pandemic, changes in family life and interactions with kin during a pandemic). The field practice in the summer semester of 2020 and 2021 was not of a collective nature. Students conducted ethnographic interviews and participant observations individually. Some carried out research in a rural environment of their choosing, others in Bratislava, the capital city of Slovakia. Some students conducted ethnographic interviews face to face with the research participants (naturally only if the regulations of the Government of the Slovak Republic and the Public Health Office allowed it). While others opted for interviewing research participants online.

Ethnographic research conducted on the internet and ethnographic research of the internet are among the leading research directions in contemporary sociocultural anthropology and ethnology. Over the last twenty to thirty years, digital ethnography has been one of the fastest-growing research methods. Although students have not conducted research on the Internet, they have used various internet applications as a means for conducting ethnographic interviews. For this reason, in some cases, students had to be made more familiar with the specifics of conducting research via the Internet (e.g., Boellstorff, Nardi, Pearce

a Taylor, 2013; Hine, 2015; Sanjek a Tratner eds., 2016). The fact that despite often unfavorable circumstances, students conducted ethnographic research of remarkable quality, indicates that they have not only acquired the necessary theoretical knowledge but are also able to apply it during ethnographic field research. Some of the students' research has been even published in co-authorship with their supervisors in scientific journal (e.g., Bužeková a Dubravčák 2021; Uhrin, Besedová, Mesíčková a Pavlíková, 2021).

The global pandemic of Covid-19 affected the lives of people all around the world. It also had a significant impact on the first year of university studies for thousands of students in Slovakia. Despite often unfavorable conditions, the teachers at the Department of Ethnology and Museology, Comenius University in Bratislava did everything in their power to teach students the necessary theoretical knowledge and practical skills for conducting qualitative ethnographic research. The pandemic has taught us to respond flexibly to new situations concerning the education of ethnology students. It has shown that conducting ethnographic research during a pandemic, while methodologically and practically challenging, is not impossible.

This text was created with the support from Grant of the Ministry of Education of the Slovak Republic VEGA no. 1/0194/20 *Moral narratives about religious and ethnic groups in the teaching of selected subjects in primary schools*.

Literature:

- BENEDICT, R. *Patterns of Culture*. London: Routledge, 1935.
- BERG, L. B. *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. Boston/London: Allyn and Bacon, 2001.
- BERNARD, H. R. *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches*. London: SAGE Publications Ltd., 1995.
- BOELLSTORFF, T., NARDI, B., PEARCE, C., TAYLOR, T. L. *Ethnography and Virtual World: A Handbook of Method*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2013.
- BOGATYRIOV, P. *Funkcie kroja na moravskom Slovensku*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1937.

- BOGORAZ, V. Ideas of space and time in the conception of primitive religion. In *American Anthropologist*, 1925, Vol. 27, Nr. 2, pp. 205–266.
- BUŽEKOVÁ, T., DUBRAVČÁK, J. Politizácia nebezpečenstva koronavírusu: riziko a morálka. Postoje voči vládnym opatreniam a názorom odborníkov počas prvej vlny pandémie na Slovensku. In *Etnologické rozpravy*, 2021, Vol XXVIII, Nr. 1, pp. 8–21.
- CRESWELL, J. *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Research Approaches*. London: Sage, 2014.
- DURKHEIM, E. *Elementary forms of religious life*. New York: Free Press, 1995.
- HINE, C. *Ethnography for the Internet: Embedded, embodied and everyday*. New York: Bloomsbury Academic, 2015.
- FROBENIUS, L. *The childhood of man: a popular account of the lives, customs and thoughts of the primitive races*. London: Seeley, 1909.
- GEERTZ, C. *Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, 1973.
- LEAVY, P. *Research Design: Quantitative, Qualitative, Mixed Methods, Arts-Based, and Community-Based Participatory Research Approaches*. New York: Guilford Press, 2017.
- LETT, J. *Science, Reason and Anthropology. The Principles of Rational Inquiry*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2008.
- LÉVI-STRAUSS, C. *Structural Anthropology*. New York: Basic Books, 1963.
- MALINOWSKI, B. *Argonauts of the Western Pacific*. London: George Routledge & Sons, Ltd., 1932.
- MEAD, M. *Coming of Age in Samoa*. New York: William Morrow, 1928.
- MELICHERČÍK, A. *Teória národopisu*. Liptovský sv. Mikuláš: Tranoscus, 1945.
- SANJEK, R., TRATNER, S. W. (ed.) *eFieldnotes: The makings of anthropology in the digital world*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, 2016.
- SHIROKOGOROFF, M. S. *Psychomental Complex of the Tungus*. London: Kegan Paul, 1935.
- SPRADLEY, P. J. *The Ethnographic Interview*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1979.
- SPRADLEY, P. J. *Participant Observation*. Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers, 1980.
- TURNER, V. *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. New York: Cornell University Press, 1991.
- TYLOR, E. B. *Primitive Culture*. New York: Henry Hold and Company, 1883.
- UHRIN, M., BESEDOVÁ, Z., MESÍČKOVÁ, M., PAVLÍKOVÁ, N. Komunikácia, rekreácia a humor: ako pandémia COVID-19 ovplyvnila životy ľudí na Slovensku. In *Etnologické rozpravy*, 2021, Vol XXVIII, Nr. 1, pp. 96–110.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Michal Uhrin, PhD.
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Katedra etnológie a muzeológie
Gondova ulica 2
811 02 Bratislava 1
Slovenská republika
e-mail: michal.uhrin@uniba.sk

Možnosti a limity kvantitativní analýzy zpravodajských hodnot: aplikace na sportovní žurnalistiku

Miroslav LANGER

Possibilities and limitations of news values qualitative analysis: Application to sports journalism

Abstract: ‚News values‘ is an established term for factors that determine the selection of topics and events into the news coverage. A primary method of the German tradition of news values research, the quantitative content analysis, requires construction of a robust codebook based on catalogs of news values. There are lists elaborated for general (political) news reporting, but their application to sports journalism carries the risk of distortion. The qualitative interviews conducted previously with editors of Czech sports media suggest how to modify the existing lists. This pilot research proves the legitimacy of these modifications, especially in the process of evaluation of positivity and negativity, ethnocentrism and status of the sport.

Key Words: News values, Sports journalism, Quantitative analysis

Úvod

Sociální realita, která nás obklopuje, vytváří problémy, vztahy a děje, jež vnímáme jako události, ať už se nám dějí bezprostředně, nebo jsou nám zprostředkovány, zejména skrz média. Tato mediální realita (Jiráček

a Köpplová 2015, s. 264 a násl.) ale představuje jen díl skutečnosti, jelikož všechny probíhající události žádné médium, ba ani všechna média světa, zpracovat a předat svému publiku nedokážou. Fakt, že média vybírají z událostí ty, které zpracují do svého obsahu, byl reflektován již minimálně od 19. století a záhy si autoři pomáhali tvrzením, že o zařazení zpráv rozhoduje, zda mají pro zpravodajství média svou hodnotu (Parks, 2019). Zakotvení pojmu zpravodajská hodnota pro mediální teorii pak zajistili prvně Lippman (2015) a poté zejména Galtung a Rugeová (1965) a Östgaard (1965) svými společně vydanými studiemi.

Pod zpravodajskými hodnotami se od té doby běžně rozumí sada požadavků¹, z nichž některé musí zpráva splňovat, aby byla vybrána k publikaci (Harcup, O'Neill 2001, s. 18). Výzkum zpravodajských hodnot se rozvinul do dvou samostatných větví, anglosaské a německé (Paulussen, Aelst 2021). Zatímco v anglosaské tradici se uplatňují spíše kvalitativně pojaté analýzy (srov. Harcup, O'Neill, 2001) včetně nejnověji aplikované analýzy diskursu (Bednarek, Caple 2017), německá je založená na zpracované a robustní metodologii kvantitativní obsahové analýzy (Maier et al., 2018).²

Pro vypovídající kvantitativní obsahovou analýzu zpravodajských hodnot je ale nezbytné, aby kódování proběhlo na základě spolehlivých kódovacích knih, které zahrnují všechny relevantní faktory, jež editoři příslušných médií zvažují, nebo aspoň všechny měřitelné.³ Zdánlivě tomu teorie zpravodajských hodnot vychází vstříc, jelikož se mnoho autorů pokusilo vytvořit různé katalogy zpravodajských hodnot (či faktorů), popřípadě je v měnících se podmínkách modifikovat a modernizovat. Přehled nejčastěji citovaných katalogů zpravodajských faktorů sestavily Capleová a Bednareková (2013).

Již u prvního seznamu Galtunga a Rugeové ale další autoři upozorňovali na to, že je ovlivněn oborem zájmu autorů, a že proto neodpovídá jak různým typům médií, tak hlavně větší šíři mediálních obsahů (Harcup, O'Neill, 2001, s. 5). Novější katalogy byly proto koncipované jako obecnější, reagují na potřeby celé sféry všeobecného (politického) zpravodajství.

Je ale možné takové katalogy aplikovat i na speciální obory žurnalistiky, kupříkladu na sportovní žurnalistiku, kulturní rubriky, zprávy

ze světa vědy a techniky, módy a podobně? Pochybnosti vzbuzuje již zběžný pohled do příslušných mediálních obsahů. Proto se ve svém výzkumu zabývám modifikací stávajících obecných katalogů zpravodajských faktorů do podoby specifického katalogu zpravodajských faktorů ve sportovní žurnalistice, jenž je nezbytný jako první krok před provedením jakýchkoli kvantitativních analýz.

1 Zpravodajské hodnoty a sportovní žurnalistika

I. Loosenová (1998) ve své publikaci zabývající se zpravodajskými hodnotami ve sportu, jež se dodnes považuje v německé tradici teorie a výzkumu za základní pro tuto oblast, odvodila svůj katalog zpravodajských hodnot rovněž přímo od existujících výzkumů obecného zpravodajství prováděných zejména Schulzem a Staabem (srov. Maier et al. 2018). Její katalog obsahuje tyto zpravodajské faktory:

- prostorová blízkost
- etnocentrismus
- trvání
- časová forma
- personalizace
- elita
- osobní vliv
- human interest
- faktičnost
- jednoznačnost
- úspěch/neúspěch
- kontroverze
- nejistota, ukončenost
- překvapení
- porušení pravidel

Některé z těchto faktorů Loosenová modifikuje tak, aby reflektovaly sportovní specifika, jak lze doložit na faktorech osobní vliv a elita.⁴ Do proměnné osobní vliv Loosenová kóduje tyto čtyři stupně:

- lidé v politických funkcích, hlavy států – 4
- vysocí představitelé mezinárodních a národních svazů – 3
- představitelé klubů, velkých společností – 2
- nižší – 1

Směšuje tak elity mocenské a sportovní, což může být problematické. Proměnnou elita pak kóduje takto:

- mezinárodní elita (účastníci mistrovství světa, olympiád...) – 4
- národní elita (účastníci vrcholných národních, tj. celostátních soutěží) – 3
- regionální elita (účastníci regionálních sportovních soutěží) – 2
- obyčejní lidé – 1

Ryze sportovní okolnosti – například sport, ve kterém se událost stala – ale Loosenová mezi zpravodajské faktory nezařazuje, označuje je za faktory tematické. To je nicméně diskutabilní přístup, jelikož právě takové faktory často mají na zařazování a zpracování zpráv největší význam. Z hlediska systematičnosti teorie zpravodajských hodnot přitom samozřejmě nemá smysl specifikovat každý jednotlivý sport zvlášť, nýbrž kategorizovat je podle nějaké společné charakteristiky. Studentská práce Winnebecka (2010), která zdaleka ohlasu akademického textu Loosenové nedosáhla, jde právě tímto směrem, když zavádí zpravodajský faktor status sportu.

Vedle toho je třeba připomenout, že logicky jak Loosenová, tak ani později Winnebeck nereflektovali aktualizace katalogů zpravodajských hodnot, zejména vlivné příspěvky Harcupa a O’Neillové (2001; 2017). Chybí tak například v jejich katalozích oddělení positivity a negativity (Loosenová používá společný faktor úspěch/neúspěch) nebo faktory exkluzivnosti, návaznosti na předchozí zpravodajství a jasně pojmenované vyčlenění faktoru celebrit.

Další důležité poznatky vzešly z hloubkových rozhovorů s editory čtyř českých sportovních redakcí, jejichž tématem byly postupy a kritéria aplikované při výběru zpráv do jejich médií (Langer, 2021 b). Výpovědi respondentů upozornily zejména na existenci následujících tří jevů

týkajících se zpravodajských faktorů ve sportovní žurnalistice, které ji mohou odlišovat ve srovnání s obecnými katalogy:

- specifické faktory (již zmíněný status sportu, status klubu, ale též status sportovní soutěže; dále úroveň sportovního výkonu a přítomnost či možnost zpracování statistiky),
- obecné faktory se specifickým chápáním (geografická či spíš kulturní blízkost chápána přesněji jako sportovně-kulturní blízkost, sportovní celebrity jako jiný fenomén než celebrity obecně),
- faktory fungující ve specifické kombinaci (charakteristická kombinace úspěchu a etnocentrismu).⁵

2 Metodika

Na základě provedené kritiky dosavadní teorie a analýzy rozhovorů vznikla první verze kódovací knihy, zahrnující jak faktory Loosenové a Winnebecka, tak i faktory nové. Z rozhovorů s editory českých médií vyplynulo povědomí o tom, jakou které faktory mají při výběru zpráv a jejich řazení hrát roli. Mohlo ale jít pouze o mylnou představu editorů. Proto jsem se rozhodl provést pilotní kvantitativní analýzu, jejímž cílem bylo ověřit právě to, do jaké míry jsou tyto faktory určující z hlediska rozdílů zjištěných v získaných datech.

Pro analýzu byly vybrané mediální sportovní obsahy ze šesti českých médií. Šlo o tato média:

- Česká televize (pořad Branky, body, vteřiny – BBV)
- MF Dnes (sportovní rubrika)
- deník Sport
- portál iSport.cz
- portál iDNES.cz (sportovní rubrika)
- portál TN.cz (sportovní rubrika)

V každém médiu byly vybrány první tři texty. U pořadu BBV šlo o tři zprávy z tzv. headlinů, u deníku Sport o tři nejvýraznější zprávy na titulní straně, u MF Dnes o tři nejvýraznější zprávy počínaje titulní

stranou sportu, pokud jich bylo méně než tři, pak i o texty z dalších stran sportu.⁶ U internetových médií byly vybírány první tři zprávy z titulní stránky příslušného média či rubriky uložené k 20. hodině příslušného dne, u deníků pak šlo o vydání z následujícího dne. Vzhledem k tomu, že noviny v neděli nevycházejí, byl počet textů z novin adekvátně nižší.

Rozsah vzorku byl omezen výběrem tří týdnů, a to 27. ledna – 3. února 2021 (celkem 120 textů), 12.–19. května 2021 (120 textů) a 27. července – 4. srpna 2021 (119 textů). Na rozdíl od prvního týdne, v následujících dvou podstatně profilovaly mediální realitu dvě významné sportovní akce. Ve druhém týdnu šlo o nadcházející mistrovství světa v ledním hokeji a ve třetím o probíhající letní olympijské hry. Celkem vzorek obsahoval 359 textů převážně zpravodajských či reportážních, z toho se ale vymykaly některé novinové či internetové texty žánru rozhovoru nebo komentářového charakteru.

Vzhledem k tomu, že Loosenová (1998) i Winnebeck (2010) používají po Schulzově (1976) vzoru u každé proměnné čtyřstupňovou škálu, také všechny nové faktory byly kódovány na čtyřstupňové škále, kde 1 je nejslabší síla či úplná absence faktoru a 4 nejvyšší síla faktoru. Tím bylo zajištěno, že statistiky budou navzájem porovnatelné.

Aby se kvantitativní analýza vyhnula pouhé deskripci, je nutné provést porovnání vlivu faktorů u různých podvzorků. Vzhledem k povaze testovaných dat bylo možné porovnávat váhu jednotlivých faktorů podle řazení zpráv od prvního textu vydání (rubriky, pořadu) přes druhý až po třetí. Jak uvádí teorie, zpravodajské hodnoty nerozhodují jen o prostém zařazení či nezařazení události do zpravodajského servisu, ale také o podobě, rozsahu a prioritě, kterou příslušná zpráva dostane (Schulz, 1976; Maier et al., 2018), což v nedávné době empiricky potvrdili Boukes, Jonesová a Vliegenhart (2020). Proto se právě srovnání zpracování či priority zpráv používá častěji než kupříkladu analýzy vstupů a výstupů či jiné postupy zohledňující přímo proces výběru zpráv (srov. Langer, 2021a).

Loosenová si je sice vědoma toho, že použít pro takovou analýzu hodnot průměrů či mediánů a následně statistické metody typu analýzy rozptylu je u tohoto typu dat problematické (Loosen, 1998, pozn. 583, 584), přesto postupovala právě touto cestou.⁷ Já jsem k hodnotám přistupoval jako k ordinálním nebo dokonce nominálním, a proto jsem k porovnání

používal statistiky četností a testu shody rozdělení χ^2 . Vzhledem k pilotní povaze analýz jsem zvolil úroveň statistické významnosti 0,1, přičemž výsledky je třeba nejen z tohoto důvodu považovat za předběžné.

3 Výsledky

Na začátek uvádím v tabulce 1 četností jednotlivých faktorů. Poslouží k základní orientaci o zastoupení konkrétních faktorů, jeho rovnoměrnosti a nerovnoměrnosti. Například se ukazuje, že nově konstituované specifické faktory etnocentrický neúspěch, statistika a úroveň výkonu se v nejvyšší intenzitě objevují velmi zřídka, jen u méně než 1,5 % všech analyzovaných textů.

Analýza shody rozdělení prokázala, že větší část zpravodajských faktorů uváděných Loosenovou vykazuje statisticky významné rozdíly ve srovnání prvních, druhých a třetích textů. Přehled faktorů s rozdíly v rozdělení o významnosti nižší než 0,1 uvádí tabulka 1. Některé další, jako elita, faktičnost apod., měly hodnotu signifikance těsně nad 0,1.

Tabulka č. 1: Výsledky testu rozdělení χ^2 pro faktory podle Loosenové (1998)

Zpravodajský faktor	Pearsonovo χ^2	Počet stupňů volnosti	Sig.	Pozn.
Nejednoznačnost	21,28	6	0,002	Jednoznačné události jsou častěji první zpráva, nejednoznačné druhá
Časová forma	15,29	6	0,018	Stále probíhající události jsou častěji první zpráva
Human interest	13,70	6	0,033	Události ryze sportovní jsou častěji první zpráva, pozadí typu „human interest“ se častěji objevuje jako třetí

Etnocentrismus	11,83	6	0,066	Události v Česku s českými účastníky jsou častěji první zpráva, události v zahraničí bez české účasti jsou častěji třetí zpráva
Nejistota, očekávaný další vývoj	11,67	6	0,070	Události s očekávaným dalším vývojem jsou častěji první zpráva

Z faktorů, u kterých se podle provedených rozhovorů dalo očekávat nalezení rozdílů, se tento předpoklad nepotvrdil u prostorové blízkosti (sig. = 0,683) a úspěchu/neúspěchu (sig. = 0,410).

Tabulka 2 ukazuje pro ilustraci srovnání rozdělení u faktorů prostorová blízkost a etnocentrismus, které mají společný základ – vztah k České republice, v obou případech vztah geografický a v druhém i vztah osobní účasti aktérů. Přestože výsledky neprokazují statisticky významný vliv u prostorové blízkosti, vizuálně je patrné z tabulek větší zastoupení faktorů v nejvyšším stupni (nejvyšší etnocentrismus a místně nejbližší zprávy) ve skupině prvních zpráv. To naznačuje možnost, že při větším a reprezentativnějším vzorku (viz kapitola diskuse) může být potvrzen vliv i u faktoru prostorová blízkost.

Z faktorů kódovaných podle Winnebecka má vliv na řazení zpráv status sportu (sig. = 0,081), naopak úspěch a neúspěch statisticky významný vliv nemají (sig. = 0,899, resp. 0,830).

Testem prošly také nově konstruované faktory, a to opět s rozdílnými výsledky, jak ukazuje tabulka 2:

Statisticky významný rozdíl byl nalezen u faktorů status klubu a statistika⁸, nikoli u faktorů status soutěže, sportovní celebrity a úroveň sportovního výkonu. Rovněž výsledky u faktorů týkajících se úspěchu a neúspěchu byly opět statisticky neprůkazné.

Tabulka č. 2: Výsledky testu rozdělení χ^2 pro nové specifické faktory

Zpravodajský faktor	Pearsonovo χ^2	Počet stupňů volnosti	Sig.	Pozn.
Status klubu	9,45	6	0,051	Zprávy o klubech s nejvyšším statusem se nejčastěji stávají první zprávou, s nejnižším statusem třetí zprávou.
Status soutěže	2,49	6	0,646	
Statistika	11,14	6	0,084	Události s využitím statistiky se častěji stávají třetí zprávou
Sportovní celebrity	4,24	6	0,644	
Úroveň sportovního výkonu	3,89	6	0,692	
Etnocentrický úspěch	8,19	6	0,224	
Etnocentrický neúspěch	5,04	6	0,538	

4 Diskuse

Ačkoli jsou výsledky v řadě případů přesvědčivé, je třeba upozornit na omezení této pilotní fáze výzkumu. Jde v první řadě o menší velikost vzorku, která je proto ovlivněna systémovou chybou výběru. Záměrné zařazení jednoho týdne z olympijských her sice zajišťuje i pokrytí takové části roku, kde dominuje zpravodajství jedna zásadní sportovní událost, na druhou stranu jsou takové dny vydání svým třetinovým zastoupením ve vzorku nadhodnoceny a totéž platí o faktorech, které jsou s takovou událostí spojené (např. nejnižší hodnota prostorové blízkosti pro účast v Asii).⁹

Výběr prvních tří zpráv každého média navíc zvýhodňuje události a témata s obecně vysokou zpravodajskou hodnotou. Rozptyl mezi zprávami ze začátku a konce vydání jednotlivých médií by měl být větší a mohl by vést k větší statistické průkaznosti, byl by nicméně na druhou stranu ovlivněn rozsahem médií – kupř. deník MF Dnes ve své rubrice někdy nemá víc než takové tři texty a zpravodajství Českého rozhlasu Radiožurnál jsem z tohoto důvodu zcela vynechal, jelikož v současné době jeho pravidelné relace zahrnují ve své stručnosti jedno, maximálně dvě sportovní témata.

Jako nejvýraznější rozpor s očekáváním vnímám výsledky analýzy faktorů týkajících se posuzování hodnoty úspěchu a neúspěchu. Ani u jednoho z pěti analyzovaných faktorů nedosáhly odlišnosti v rozdělení statistické významnosti, nicméně právě nově zkonstruovaný faktor etnocentrický úspěch (tj. český úspěch) k tomu byl nejbliž hodnotou sig. = 0,224.

Tabulka č. 3: Výsledky testu rozdělení χ^2 pro faktory úspěchu a neúspěchu

Zpravodajský faktor	Pearsonovo χ^2	Počet stupňů volnosti	Sig.
Úspěch/neúspěch (Loosenová)	6,12	6	0,410
Úspěch (Winnebeck)	2,21	6	0,899
Neúspěch (Winnebeck)	2,89	6	0,830
Etnocentrický úspěch	8,19	6	0,224
Etnocentrický neúspěch	5,04	6	0,538

Přestože z tabulky 3 vyplývá, že statisticky neprokázaný vztah odpovídá vyjádřením v hloubkových rozhovorech s editory, jednoznačnost těchto vyjádření slibovala mnohem zásadnější statistickou souvislost. Jak vysvětlit její absenci? Nabízí se vliv tzv. hypotéz aditivity a komplementarity, které popsali už Galtung a Rugeová (1965, s. 71–73). Tvrdili, že různé zpravodajské faktory se navzájem sčítají či spojují a tím posilují šanci na to, aby se událost nebo téma staly zprávou

(hypotéza aditivity). V případě, že některý z faktorů zcela chybí, může jeho absenci kompenzovat větší síla jiného faktoru (hypotéza komplementarity).

Obecná platnost těchto hypotéz již byla v minulosti empiricky potvrzena. Zároveň ale zejména hypotéza komplementarity představuje komplikaci pro kvantitativní analýzu, zvláště tam, kde se určité faktory společně doplňují (nebo navzájem vylučují) v pravidelně se opakujících dvojicích či početnějších strukturách – jejich vliv na odlišnost rozdělení se pak navzájem ruší. O podobných komplementárních dvojicích, v nichž je jedním členem některý z faktorů úspěchu a neúspěchu, můžeme uvažovat i v tomto případě.

Tuto myšlenku lze rozvést do dalších hypotéz, které nazvu hypotézami kombinovatelnosti a prioritizace. O kombinacích jsem se zmínil již na počátku v souvislosti s výstupy z hloubkových rozhovorů s editory, kde jsou faktory etnocentrický úspěch a etnocentrický neúspěch právě kombinacemi faktorů. Dává ale smysl nejen vytvářet nové, kombinované faktory, ale též uvažovat volněji o jejich společném, kombinovaném působení (a to i protichůdném). Pro případ etnocentrického úspěchu a neúspěchu to může být třeba vliv statusu soutěže. Český úspěch v elitní soutěži má nepochybně pro editora větší váhu než úspěch českého účastníka v soutěži menšího rozsahu, natož v domácí.¹⁰

Je navíc vhodné uvažovat o praxi rozhodování o zpravodajských hodnotách jako o vícestupňovém procesu. U uvedené kombinace statusu soutěže a etnocentrický úspěch editor nejspíš nejprve vyhodnotí, o jaký typ soutěže jde, a teprve poté se zamyslí, jak je důležitý dosažený úspěch. Jinými slovy: Prioritně se vyhodnotí intenzita jednoho faktoru a až na základě toho se posoudí faktor druhý. Reálně tedy má druhý faktor různou zpravodajskou hodnotu nejen na základě své vlastní intenzity, ale apriorně už i na základě intenzity prioritního faktoru.

Zběžná formulace těchto hypotéz otevírá další prostor pro úvahy a analýzy. Jako první ukázkou předkládám analýzu etnocentrického úspěchu a neúspěchu jen pro takové texty, které mají faktor statusu soutěže na nejvyšší intenzitě. Výsledkem takové selekce je ale jen 112 textů, což snižuje vypovídací hodnota analýzy. Test tak neprokázal statisticky významnou odlišnost v rozdělení ($\text{sig.} = 0,167$), ale četnosti znázorněné

v tabulce 4 naznačují, že analýza na dostatečně velkém vzorku může vliv potvrdit. Zohlednění hypotéz kombinovatelnosti a prioritizace tak může vést správným směrem.

Závěr

I přes svá omezení menším výzkumným vzorkem a porovnáváním pouze hlavních zpráv pilotní analýza prokázala u řady zpravodajských faktorů vliv na výběr a řazení zpráv. Zásadní je zejména potvrzení vlivu specifického faktoru status sportu. Další analýzu proti tomu vyžaduje rozpor mezi přesvědčivostí výpovědí o důležitosti faktoru úspěch (a zejména český úspěch) u editorů českých médií a statisticky neprokázaným vlivem. Je třeba se podrobněji zamyslet nad tím, jak tyto faktory ve skutečnosti na výběr a řazení zpráv působí, a to zejména s ohledem na samotnou povahu zpravodajských faktorů a jejich vzájemného působení, jak jsou popsány v podobě hypotéz aditivity a komplementarity a v mých hypotézách kombinovatelnosti a prioritizace.

Na obecné úrovni pak analýza prokázala, že automatické převzetí seznamů zpravodajských hodnot a z nich konstruovaných kódovacích knih může vést k nepřesným nebo neúplným výsledkům. Kvantitativní obsahová analýza zpravodajských hodnot může mít i do budoucna své opodstatnění k vysvětlení procesů výběru zpráv a konstrukce mediální reality, nicméně zejména ve specializovaných žurnalistických oborech, jako je sportovní žurnalistika, vyžaduje nezbytné metodologické zásahy do designu výzkumu.

Poznámky:

¹ Zatímco v anglosaské literatuře se jak celek, tak dílčí složky často vzájemně zaměňují a společně označují termínem zpravodajská hodnota, němečtí autoři pro takové dílčí požadavky navrhuji označení zpravodajský faktor, příp. faktor zpravodajské hodnoty (Kepplinger, 1998). V následujícím textu se budu snažit toto rozlišení rovněž aplikovat.

² K metodologii výzkumu zpravodajských hodnot viz též (Langer, 2021a).

³ Například operacionalizace části zpravodajských hodnot ze seznamů Harcupa a O'Neillové je poměrně obtížná.

⁴ Srov. s Harcupem a O’Neillovou (2017) a jejich hodnotami. Loosenové faktor osobní vliv pokrývá spíš Harcupovu mocenskou elitu, zatímco faktor elita se blíží – ale zdaleka se nepřekrývá – Harcupově hodnotě celebrity. Winnebeck dokonce oba termíny slučuje do označení elita/celebrita, což ale také považuji za zkreslující.

⁵ Za faktor etnocentrismu se v teorii zpravodajských hodnot označuje rozměr vztahu události k národu, zemi či regionu, ve kterém médium vychází, v tomto případě tedy tzv. „česká stopa“.

⁶ Jelikož je sport tradičně v novinách umisťován na konec vydání, je fakticky titulní stranou sportu poslední strana příslušného sešitu novin.

⁷ Nejvíce to vyzní v případě proměnné úspěch/neúspěch, kterou kóduje následovně:

- žádné vyjádření úspěchu či neúspěchu – 1
- vítězství, úspěch, pozitivní vývoj či výsledek – 2
- převážně pozitivní vývoj, zároveň nějaký negativní prvek – 3
- převážně negativní vývoj, neúspěch – 4

Průměr takových hodnot nemá žádný reálný význam, jelikož v tomto případě nejde ani o ordinální data, nýbrž jen o data nominální; nelze totiž zdůvodnit, proč je vyjádření úspěchu víc než žádné vyjádření, ale méně než vyjádření neúspěchu.

⁸ Znovu upozorňuji na velmi nízké četnosti zastoupení statistiky v textech – viz tabulka 1.

⁹ V této souvislosti je třeba připomenout, že celý rok 2021 je z hlediska sportovního kalendáře nestandardní, jelikož v něm došlo k řadě přesunů soutěží kvůli probíhající pandemii koronaviru.

¹⁰ Kombinace faktorů souvisí s konceptem dimenzí faktorů, který je výsledkem Schulzových (1976; 1982) analýz, nejde však o totožný jev. Dimenze spojují faktory, které jsou si tematicky či charakterově blízké, zatímco kombinovat lze i faktory, které popisují zcela odlišný rozměr vlastností události či tématu.

Literatura:

- BEDNAREK, M., CAPLE, H. *The discourse of news values: how news organizations create newsworthiness*. New York: Oxford University Press, 2017.
- BOUKES, M., JONES, N. P., VLIEGENTHART, R. Newsworthiness and story prominence: How the presence of news factors relates to upfront position and length of news stories. *Journalism* [online], 2020. 1464884919899313.
- CAPLE, H., BEDNAREK, M. *Delving into the discourse: approaches to news values in journalism studies and beyond* [online]. 2016. [vid. 2019-12-20]. Dostupné z: <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:1f5c6d91-bb1f-4278-a160-66149ecfb36b>
- GALTUNG, J., RUGE, M. H. The structure of foreign news: The presentation of the Congo, Cuba and Cyprus crises in four Norwegian newspapers. *Journal of peace research*, 1965, Vol. 2, Nr. 1, pp. 64–90.
- HARCUP, T., O'NEILL, D. What is news? Galtung and Ruge revisited. *Journalism studies*. 2001, Vol. 2, Nr. 2, pp. 261–280.
- HARCUP, T., O'NEILL, D. What is News? *Journalism Studies* [online], 2017, Vol. 18, Nr. 12, pp. 1470–1488.
- JIRÁK, J., KÖPPLOVÁ, B. *Masová média*. Praha: Portál, 2015.
- KEPPLINGER, H. M. Der Nachrichtenwert der Nachrichtenfaktoren. In HOLTZ-BACHA, CH. SCHERER, H., WALDMANN, N. (Hrsg.) *Wie die Medien die Welt erschaffen und wie die Menschen darin leben*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1998, S. 19–38.
- LANGER, M. Výběr zpráv a jeho výzkum: K metodologii studia zpravodajských hodnot. In *Sborník z IX. mezinárodní vědecké konference studentů doktorských studijních programů v oblasti společenských věd*. Olomouc, Praha: Epoque, 2021a, s. 7–19.
- LANGER, M. *What is sports news? The news values for sports journalism revisited*. IAMCR Online, Nairobi, 11.–15. 7. 2021, 2021 b. Conference paper.
- LIPPMANN, W. *Veřejné mínění*. Praha: Portál, 2015.
- LOOSEN, W. *Die Medienrealität des Sports: Evaluation und Analyse der Printberichterstattung*. B.m.: Deutscher Universitätsverlag, 1998.
- MAIER, M., RETZBACH, J., GLOGGER, I., STENGEL, K. *Nachrichtenwerttheorie*. Baden-Baden: Nomos Verlag, 2018.
- ÖSTGAARD, E. Factors Influencing the Flow of News. *Journal of Peace Research*. 1965, Vol. 2, Nr. 1, pp. 39–63.
- PARKS, P. Textbook News Values: Stable Concepts, Changing Choices. *Journalism & Mass Communication Quarterly* [online]. 2019, Vol. 96, Nr. 3, pp. 784–810.

- PAULUSSEN, S., AELST, P. News Values in Audience-Oriented Journalism: Criteria, Angles, and Cues of Newsworthiness in the (Digital) Media Context. In TEMMERMAN, M., MAST, J. (eds.) *News Values from an Audience Perspective*. B.m.: Palgrave Macmillan, 2021, p. 37–56.
- SCHULZ, W. *Die Konstruktion von Realität in den Nachrichtenmedien: Analyse der aktuellen Berichterstattung*. Freiburg; München: Alber, 1976.
- SCHULZ, W. News Structure and People's Awareness of Political Events. *Gazette* (Leiden, Netherlands). 1982, Vol. 30, Nr. 3, pp. 139–153.
- WINNEBECK, M. *Die Nachrichtenauswahl im Fernsport: warum ein Ereignis zur Sport-Nachricht wird - eine Analyse der Sendung „Bundesliga Aktuell“*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller, 2010.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Miroslav Langer
Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd
Institut komunikačních studií a žurnalistiky
Smetanovo nábřeží 6
110 01 Praha 1
e-mail: miroslav.langer@fsv.cuni.cz

Výzkum je financován Karlovou univerzitou, projektem GA UK č. 264721.

Vedle své role na Fakultě sociálních věd UK autor působí také jako jeden z editorů sportovního zpravodajství České televize.

RECENZE

KRÁKORA, Pavel

Formování občanské společnosti v podmínkách střední Moravy druhé poloviny 19. století a politické stranictví.
Praha: Nakladatelství Epoque, 2021, 464 s.

BAAR, Lubomír Vojtěch

Odborné práce dotýkající vývoje občanské společnosti, politických stran a politického stranictví se v rámci české historické vědy v intenzivnější míře objevují až v posledních třech dekadách. V období vymezeném léty 1948–1989 byl historický výzkum na tomto poli – v případě, že byl vůbec realizován – z pochopitelných důvodů tendenční a značně selektivní. Objevovaly se četné snahy o dezinterpretaci či zkreslení role jednotlivých politických subjektů v pozvolně se rozvíjející občanské společnosti a mnohé aspekty vývoje politického stranictví, které nekorespondovaly s oficiálním ideově podkresleným výkladem dějin (zejména dějin 19. století), pak byly opomíjeny zcela.

Publikace Pavla Krákory s poněkud „rozvláčným“, nicméně zároveň výstižným, názvem se pokusila postihnout nejvýznamnější okolnosti a procesy, jež jsou spjaté s formováním občanské společnosti na příkladu širšího teritoria střední Moravy. V daném ohledu je pozornost věnována především fenoménu politických stran, což může představovat ve vztahu k celkové koncepci textu (orientovaného především na činnost vybraných politických subjektů) do určité míry zavádějící faktor, na straně druhé

je však nutno připustit, že právě fenomén politických stran a politického stranictví se stal – minimálně v podmínkách českých zemí – jedním ze základních aspektů, který umocňoval a zároveň akceleroval proces pozvolné transformace společnosti s přetrvávajícími feudálními rysy ve společnost moderní založenou na principech občanské rovnosti a také na respektování základních lidských práv.

Publikaci uvozuje krátká část, jež poskytuje základní vhled do procesu formování občanské společnosti a politického stranictví v rámci Předlitavska včetně specifík, která tento proces v tomto geografickém prostoru doprovázela. V této souvislosti je rovněž blíže nastíněn samotný proces formování politických stran, jejich charakter, struktura, dále pozvolné dělení stran do jednotlivých ideových politických táborů a stejně tak i dělení na základě národnostního klíče a příslušnosti k dané korunní zemi Předlitavska. Pro dokreslení jsou rovněž zmíněny nejvýznamnější osobnosti spjaté s působením daného politického subjektu v podmínkách Moravy. Následují jednotlivé páteční kapitoly, jež jsou strukturovány tak, aby čtenáři umožnily získat přehled o rozvíjející se občanské společnosti právě na pozadí aktivit jednotlivých českých politických stran, které v daném období zaujímaly ve středomoravském regionu rozhodující mocenské postavení. Nejširší prostor je v daném ohledu věnován Národní straně na Moravě (tj. moravským staročechem) – nejstaršímu činnému politickému subjektu, který byl určujícím elementem ve veřejném prostoru od počátku šedesátých let 19. století až po počátek století 20. Na tomto místě je však zároveň nutno poukázat na určitou nevyváženost textu, neboť dalším politickým subjektům včetně jejich aktivit je na stránkách publikace – ve srovnání se staročechy – věnována již pozornost daleko menší, v čemž lze spatřovat jeden z hlavních nedostatků publikace, jejíž ambicí bylo ve vymezeném regionu zachytit vývoj občanské společnosti – a s ní provázaného fenoménu politického stranictví – v maximální komplexnosti. Na straně druhé je samozřejmě nutno brát v potaz fakt, že staročeši i v podmínkách střední Moravy fakticky představovali až do samotného závěru 19. století jediný český politický subjekt, což do určité míry byl limitující faktor při snaze o obsahovou vyváženost textu.

Z hlediska heuristiky je nutno vyzdvihnout skutečnost, že text publikace se opírá o širokou pramennou základnu, a že při jeho tvorbě bylo

rovněž čerpáno i z aktuálních poznatků a zjištění prezentovaných v odborné literatuře domácí i zahraniční provenience.

Závěrem lze konstatovat, že otázka geneze občanské společnosti v návaznosti na aktivity jednotlivých politických subjektů v rámci střední Moravy druhé poloviny 19. století představovala jedno z pomyslných bílých míst historie. Ambicí publikace *Formování občanské společnosti v podmínkách střední Moravy druhé poloviny 19. století a politické stranictví* je snaha alespoň částečně poodhalit základní kontury každodenního politického života spjatého s formováním základů občanské společnosti na střední Moravě. Tento cíl se, vzdor výše uvedeným výtkám, podařilo naplnit s dovětkem, že text publikace se může bezesporu stát pomyslným odrazovým můstkem pro další výzkum v této oblasti.

Kontakt na autora recenze:

Mgr. Lubomír Vojtěch Bar
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc
e-mail: lubomirvojtech.baar01@upol.cz

